

Михайло П. Старицький.

I.

В грудні мин. року в залі київського суду відіграв ся остатній акт не дуже цікавої, та про те для російсько-українських відносин дуже характеристичної драми. Судили д. Александровського, російського журналіста, обвинуваченого за порушення чести д. М. П. Старицького, українського письменника в статі „Драматурги-хищники“, яку Александровський 1897 р. помістив у рос. часописі „Міровые отголоски“ в маї 1897 р. ч. 130. Не входячи в деталі процесу зазначимо лише, що суд признав Александровського винуватим, засудив його на 7 день в'язниці (нижче законного мінімуму наслідком заяви з боку оборони д. Старицького, що їй не ходить о вимір кари, лиш о признає вини) і оплату коштів процесу. Сам вирок суду дає д. Старицькому повну сатисфакцію, признаючи закиди Александровського піднесені в названій статі „зав'домо лживими“, подіктованими наміром „унизить и опозорить Старицкаго какъ писателя въ глазахъ читающей публики и дискредитировать его какъ человека“. Суд сконстатував, що вся стаття А—го „носить характеръ сплошнаго глумленія съ оттѣнками личнаго роздраженія, ибо только состояніемъ раздраженія можно себѣ объяснить подборъ сильныхъ словъ, не соотвѣтствующихъ понятіямъ того преступнаго дѣянія, которое приписано имъ Старицкому“.

Та крім питань, що торкались д. Старицького як драматурга і директора укр. театру, якому А—ський закидав плягіяти та присвоюванє чужих праць, на розправі було порушено, особливо експертом оскарженої сторони, проф. Флоринским, ширше питанє про

значіне літературної діяльності д. Старицького, про його становище в українській літературі, про ступінь його оригінальності загалом. Знаючи прихильність цього професора і славіста до укр. літератури можна було наперед сподівати ся, що він і на діяльність д. Старицького погляне досить скептично і його вислов, що „я більше займаюсь сухими речами, філологією, но все таки могу сказать, что его (то-б то д. Старицького) литературное имя невысоко стоит“ у своїй суті не був ні для кого несподіванкою. Все укр. письменство для проф. Флоринського загалом „невысоко стоит“ а навіть зовсім зайве на світі — чи ж диво, що й д. Старицький „невысоко стоит“? Коли що було несподіванкою в цьому признанню проф. Флоринського, так се хіба те, що він, познайомивши ся, як сам заявляв перед судом, з усім друкованим матеріалом належним до справи і виробивши собі вже й перед тим ясний суд про д. Старицького, не зумів на суді сказати нічого більше крім сеї банальної фрази. Хоч і яка суха річ філологія (властиво сухість її лежить не так у самій річці, як більше в особах деяких філологів), то все таки вона наука історична, яка показує нам певні явища в їх природному розвитку і вчить розуміти пізніші з давніших, зложені з поєдинчих. Власне філологічна метода повинна-б була вказати проф. Фл—му одну стежку для розуміння й оцінки літературної діяльності д. Старицького. Коли-б він був добрим філологом, дійсним ученим, перенятим любовю до розвитку живого слова, здібним заглядати в глибину того розвитку, в його пружини й переходи, то я певний, що він був би не міг скомпромітувати свого характеру як ученого, а ще й славіста таким банальним реченням про д. Старицького, як і в загальні многими подібними ще більше нещасливими реченнями, які в останніх роках „вирвались із за огорожі його зубів“.

Справа про значіне мало що не 40-літньої діяльності д. Старицького в українському письменстві, легкомисно і злобно порушена д. Александровським і зовсім ненауково схарактеризована проф. Флоринським, так і лишилася нев'ященою. Певне, зала київського суду не була відповідним форумом для її в'яснення; се задача преси й критики, особливо української, якій в часі тої розправи також дістало ся на горіхи. По думці д. Ал—ва українські критики „уміють только неистово восторгаться и малорусскими актерами и малорусскими пьесами“. Не знаю, на скільки правди в тих словах, бо всіх газетних критик, друкованих у Росії, мені не доводилось

читати; але те, що можемо читати от хоч би в „Кіевской Старинѣ“ або в тих рецензіях, що присилають ся до Л. Н. Вістника, найдете, що хочете, крім безмежного та безкритичного „восторга“. Навпаки, в тих рецензіях попадають ся річи дуже прикрі, як ось остатніми часами про нові твори Кропивницького, давнійше про „Тараса Бульбу“ д. Старицького і т. д. Загалом, думаю, українська преса, на скільки вона має можливість виявити своє обличчє, чесно й об'єктивно сповняє свій обов'язок — інформувати публіку та пояснювати їй факти безпристрасного самолюбства й без сліпої ворожнечі. Дай Боже й нашим сусідам стільки об'єктивности та безпристрасного суду!

З огляду, що ім'я д. Старицького стало ся в остатніх роках метою найріжнійших вистрілів з боку чужих і своїх, стало ся, так сказати, дразливим пунктом у історії укр. письменства й загалом українофільства остатніх десятиліть, виринає перед критикою неминуче завданє, придивити ся без упередження його діяльності й її здобуткам, в'яснити, що в ній було тривкого й плідного; а що можна вважати чи то помилкою, чи то загалом виплотом важкого лихолітя та ненормальних обставин нашого письменства або й особистою виною письменника. Певна річ, такий осуд, хоч як потрібний для орієнтації вже тепер, не може бути остаточний і категоричний; будущина видасть свій осуд на зовсім иньших основах. Та про те й осуд сучасности, виданий совісно та неупереджено з її становища, має своє значінє вже хоч би тим, що заспокоює потребу тої сучасности, а з другого боку виявляє більшу або меншу зрілість та ширину її погляду.

Бажаючи на отсих сторінках дати пробу такого осуду про дотеперішню діяльність д. Старицького, я не закриваю перед собою всеї трудности сього задуму. Діяльність д. Старицького почалась і йшла серед відносин і людей знайомих мені дуже мало й з далека; далеко не все з того, що понаписував він, доступне мені, а з доступного далеко не все можна оцінити як слід без докладного знання ближших обставин, часу й місця. Та з другого боку се й дає мені деяку сьмілість. Непричасний ні до яких особистих зачіпок, партій чи напрямів українсько-російської суспільности я можу говорити більш об'єктивно, дивити ся на діяльність д. Старицького з дальшої перспективи, немов із иньшого, пізнійшого часу, для якого також пропадає найбільша часть тих деталів, що так чи инакше впливали на осуд близьких сучасників.

II.

Коли 1861 р. в Петербурзі вмер Шевченко, то взяв із собою в могилу цілий один період нашої літератури, цілу окрему манеру поетичної творчості. Тою дорогою, яку перший проложив і до кінця пройшов він, іти далі було нікуди; той окремий стиль, який вніс він у нашу поезію, був властивий йому, був його індивідуальний стиль. Хоч і як легко видавалось наслідувати його, то про те під руками інших він виходив паперовою квіткою, а часто подавав на карикатуру. Та про те вражінє Шевченкової поезії було таке сильне, чар його слова такий тривкий, що в розуміню многих Українців укр. поезія могла виявляти себе тільки в тій, Шевченком усьвяченій формі; тільки його стиль видавав ся справді поетичним, тільки його мелодії „відповідали духови української національності“, тільки в тім напрямі треба було йти далше.

І рушили йти. Поперед усього Куліш, палений завистю проти покійного товариша, на якого в тайні дивив ся з гори як на чоловіка неосвіченого та якому за життя не осмілював ся „робити конкуренції“ своїми більш освітніми поезіями. З його теки висипались „Досвітки“. Все тут було: лірика й епіка, славянофільство й демократизм, Хмельницщина й козаччина перед Хмельницьким, тон народньої пісні і манера Шевченка і початки спеціальної Кулішевої філософії, хоч іще невироблені; були громи на „гайдамацтво“ в особі Кривоноса, та й на панство в особі князя Яреми. Не було тільки одного — Шевченкового генія, Шевченкового горячого чуття, яким він умів осяяти, ogrіти все, до чого доторкнуло ся його перо. Даремно Куліш вишліфовував зверхню форму своїх віршів, щоб вона була ліпшою від „занедбаної“ форми Шевченкових поезій, — навіть найбільш занедбані, ескізні Шевченкові вірші виходили сто раз мелодійніші, натуральніші від Кулішевих гладко підгнбльованих — полін. Даремно Куліш додавав до своїх віршів ноти та вчені екскурси, щоб присоромити Шевченкове неучство; в словах неуча Шевченка було сто раз більше глибокої житевої, а тим самим і історичної правди, ніж в учених нотах, а потім і в цілих оберемках томів Кулішевої історіографії та історіозофії. Хоч і як сердив ся Куліш на Шевченка — з разу тихо, а потім і голосно, аж надто голосно, то про те іронія долі визначила йому перше місце в числі епігонів Шевченка, з усіми неприємними прикметами епігонізму. Не тільки в манері поетичного

складаю в своїх „Досвітках“ він іде за слідом Шевченка — се ще дрібниця, і він пізнійше отряс ся з тої манери, — але найбільше фатальне і найбільше трагічне для нього було те, що до кінця життя він не міг вирвати ся з того круга понять, образів та проблем, які геніяльною рукою поклав перед Україною Шевченко. Мов у незримій клітці бив ся Куліш до смерти в тім зачарованім крузі; мов Мефістофель у закінченю Гетевого Фавста воює з рожами, що кинені руками ангелів за його дотиком переменяють ся на огні і палять його, так і Куліш до смерти воював із Шевченківськими поняттями та образами України, козацтва, гайдамацтва, панства і простолюдя, з якимсь нервовим роздрозненем кидаючи ся з одного екстрему в другий і ніяк не можучи ані спекати ся тих образів, ані побороти та знівечити їх бодай у власнім переконанню. Навіть екскурсії на поле європейської науки й літератури, праця над Шекспіром та Біблією не могли вказати йому певного виходу; всюди він находив ненависну тінь Шевченка (пор. Шевченкові Псалми та Кулішів Псалтирь!) і всюди мов ланцюх за каторжником тяглося за ним почуте його епігонства. В тім болючім почуттю (воно ще комплікувалось аналогічним почутєм супроти Костомарова) й лежить по моїй думці глибока трагедія Куліша, найбільшого з Шевченкових епігонів, але все таки лише епігона.

Та про те хоч яке прикре вражінє роблять остатні писання Кулішеві, повні якоїсь сліпої пристрасти, навіяні злобою, нетолеранцією, ненавистю до людей — і все те в ім'я якоїсь дивно понятої культури, — все таки для історика власне та хиткість Кулішева, ота пристрасть, оте вічне шуканє якихсь нових ідеалів, нових богів і нової віри лишить ся характерним і навіть симпатичним обявом його великого, хоч недужого духа. Йому не дано було гармонії, але він ніколи не міг успокоїти ся на дисгармонії і пристрасно шукав того, чого не міг осягнути. Хто зна, чи не се було й жерелом його зависти, а далі й ненависти до Шевченка, що „неосвітченому“, невченому поетови майже без труда і без зусилля, самі собою давали ся такі річи, такі образи й ідеї, яких учений Куліш, узброєний розумом не міг опанувати, по старому та вічно правдивому слову Шіллера:

Was nicht der Verstand der Verständigen sieht,
Das übet in Einfalt ein kindlich Gemüth.

Та коли Куліш, ясно чи неясно, почувавши межі свого епігонства, до кінця життя не переставав шарпатись, кидатись, сердитись, шукаючи собі нового, широкого фарватеру й не находячи його, то ціла плеяда дрібніших натур спокійнісенько плила тою борозною, яку визначив на хвилях нашої поезії могутній корабель Шевченка і не силкувала ся вирвати ся з неї. До таких епігонів, що навіть не почували свого епігонства і не почували потреби вирвати ся на ширше море, належав Степан Руданський, поет безперечно талановитий, але наскрізь неоригінальний і позбавлений власної індивідуальності. Перенявши від Шевченка поетичну форму, найпростішу, яку тільки має наша мова, він до кінця вдовольняв ся нею, хіба деколи, в немногих своїх ліричних поезіях запозичав форму і манеру від иньшого людowego поета — Кольцова. Ще більше несамотійним був він що до змісту своїх поезій, перекладаючи на вірші людві легенди та анекдоти. Ані натяку на якісь власні погляди і власний світогляд, ані іскри того могутнього чуття, що бе на нас із кожної строфи Шевченкової. Руданський найменш ідейний із наших поетів і найбільш імперсональний. Його історичні поеми, що оспівують українську гетьманщину XVIII в., се недоладне і зовсім школярське перевіршоване уступів із Маркєвичевої „Історії Малороссії“; навіть його „Царь Соловей“, лишаючи на боці дуже наївне алегоризоване, показує дуже примітивне розумінє історії Славянщини. Певна річ, його віршованю не можна відмовити певної грації, гумору та погідности, особливо в „Співомовках“, — але все те прикмети, що не чинять зовсім великого поета. Не дармо Лессінг сказав: „Was artig ist, ist klein“. Обмеженість його таланту і епігонство його манери найліпше видко на його пробі переспіву Іліади, для якого він в українській мові не зумів підібрати відповіднійшого розміру, як розмір жартливої пісеньки:

Ти-ж думаєш, дурню, що я тебе люблю,
А я тебе, дурню, словами голублю!

І таким розміром він узяв ся передати по нашому цілу величню Гомерову епопею!

До тої самої групи епігонів як третій виднійший її репрезентант належить і Олександр Кониський. І він у своїй поезії не вийшов ані по за Шевченкову манеру ані по за круг його суспільних та політичних ідей і навіть далеко не вмів виповнити сього

круга. Як же далеко по за огнистими Шевченковими інвективами стоїть його „програмове“ признанє:

Не обскурант я, що не плачу
За тим, чого нема.
Я України долю бачу
Не в бунчуках, не в булаві,
Не у гетьманській голові...

Чи щиро, чи не щиро боронив себе Кониський таким признанєм у 60-их роках — не знаю, та се певне, що закид обскурантизму за те, що чоловік не бачить будущини народу в його минувшині, тай то не дуже блискучій минувшині, виглядає чимсь недоладнім. Далеко більше докорів, і власне в обскурантизмі, могло було в тім часі визвати, як би Кониський був признав ся власне до козако- і гетьманофільських поглядів. Але тут загородив дорогу Шевченко ще 1846 р., висловивши такий, на той час справді сьмілий і єретичий погляд, що

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сьміттє — ваші пани,
Ясновельможні гетьмани.

На такий єретичий у яким будь напрямі вислов, на таку силу слова Кониський, як і жаден із епігонів, не здобув ся ніколи.

Обік сих трьох виднійших репрезентантів мала доба Шевченкових епігонів ще кілька менших, як ось Глібова, Мову, Кулика, Огієвського, Чубінського, якому пощастило висловити духа цілої сеї доби в популярній пісні „Ще не вмерла Україна“, тай то — характерно, популярною зробила ся тільки її перша строфа, а решту пожерло заслужене забутє. Зрештою ся доба зазначила себе в укр. письменстві памятим антрактом 1862—1872, десятилітєм страшного і фатального затишку та застою, млявості в публичнім і літературнім житю, продукованєм не для друку а для власного бюрка, загальним занепадом, а в найліпшій разі збиранєм сирих етнографічних матеріялів.

III.

З початком 70-их років XIX в. зложила ся в Києві громадка людей, Українців, якій у історії нашого духового розвою не легко підшукати пару. Переважно люди з немалими, деякі між ними з першорядними талантами, високо осьвічені, оживлені найкращими

ідеями свого часу, проняті запалом до чесної праці для рідного краю, вони внесли всі свої великі духові засоби, свій запал і енергію в діло двигання українського народу. Майже всі вони колись, у 60-их роках, працювали в недільних школах або сяк чи так прикладали руку до праці над великим ділом знесення кріпацтва і реформ Олександра II, а тепер видимим центром їх праці зробився південний відділ Російського Географічного товариства в Києві. Головними верховодами тої громадки були В. Антонович і М. Драгоманов. Антонович, правобережець, вихований в тіснім контакті з польськими традиціями, першорядний історик, ум незвичайно широкий і ясний, чоловік скромний і простий в поводженю, як професор першорядна сила, любимець молодіжи, при тім робітник невтомимий, наділений дуже незвичайною здібністю — заохочувати й інших до праці, вказувати їм дорогу, організувати їх для досягнення спільної мети. М. Драгоманов, незвичайно вразливий на всі нові течії в духовій сфері, з вродженим нахилом обіймати як найширші горизонти, з девізою „*nil humani a me alienum*“, лучив у собі запал ентузіаста з невмолимим скептицизмом історика, всесторонність публіциста зі строгим методом спеціаліста-вченого. Історик, етнограф, фольклорист, він у всі свої праці вносив свою індивідуальність, на всіх лишав печать свого незвичайного духа.

А обік сих двох — цілий ряд інших, що тривкими знаками вписали свої імена в історію укр. науки і письменства: Житецький, Михальчук і Науменко — філософи, Русов, Вовк, Лисенко, — ціла плеяда діячів, що при інших щасливіших обставинах могли зробити дуже багато, таї так, серед дуже тяжких злигоднів зробили не мало, поклали, так сказати, нові, ширші підвалини для розвою укр. народу, навязали нитку того розвою там, де її 1847 р. перервано при розбитю Кирило-Методієвого братства, і де не могла її навязати петербурська „Основа“, — навязали зовсім з іншими засобами науки, ідейности та загалом суспільного підготованя, ніж про се можна було думати 1846, а навіть 1860—61 р. І коли-б пильній, громадській діяльності тої плеяди було судилося протягти свою лінію з первісним огнем і в первіснім напрямі з яких 10 літ, то певно справа укр. національного відродження в Росії і навіть у Галичині була би сьогодні стояла далеко вище, й красше, ніж се бачимо тепер. На жаль, діяльність тих людей без важніших перепон тяглася ледво 4 роки; потім почалася реакція, нагінка; для пізніших генерацій, що бачили лише роз-

валини ледво розпочатої будови, бачили розстріл і зневіру там, де вперед панував ентузіазм і надія на успіх, — для тих пізнійших поколінь ся весна українського громадського життя в Києві (анальогічні осередки повставали тоді також у Одесі, Катеринославі, Полтаві та по інших містах) видає ся чимсь на пів мітичним. Друкованих споминів та загалом свідощів про настрій та ідеї того часу майже не маємо; історик нашого відродження може й проминути сю добу незвичайного оживлення без близшої уваги, та тільки буде дивувати ся, що многі тодішні й пізнійші факти, що тісно лучили ся з тим оживленем, не находять собі пояснення без докладного знання тої доби.*)

В отсю то незвичайну, горячу і плідну добу, під впливом сеї плеяди і пронятий її ідеями виступає на літературну ниву Михайло Старицький. Хоча його літературна діяльність розпочала ся вже давнійше, 1865 р., то були се лише переклади, переважно з російських поетів, з якими він виступав перед публікою. Тільки 1868 р. він виступає у перше з оригінальними поезіями в львівській „Правді“.

Хоча в тих поезіях мало ще власного, пережитого і перечутого, то про те і в формі і в змісті їх бачимо заповідь чогось нового, бачимо перші признаки виходу української поезії з доби епігонства, з наслідування Шевченкової манери. Бо коли в добі епігонів майже обовязково було дивитись на світ і на людей очима співучого селянина, афектувати селянську наївність, починати поезію від зір, вітру, сонця, хмар або соловейка і потім більше-менше ех abrupto перескакувати на індивідуальне поетове „горе“ або „щастє“; коли там усі людські відносини і вся природа мусіли бути стилізовані, позбавлені реальних прикмет і деталів, більше-менше в такім самім розмірі, як у орнаментах народніх вишивок являють ся стилізовані квітки та листки, то Старицький відразу відкидає той конвенціональний стиль, кермуючись тим вірним почутем, що той стиль був природний і поетичний в устах Шевченка, але не може бути тим самим в устах Куліша або пізнійшого укр. поета. В тих перших поезіях Старицького і у всіх пізнійших бачимо виразно, що се говорить український інтелігент не

*) Деякі і, здаєть ся, найціннійші зі звісних доси, матеріяли для пізнання тодішнього часу полишив нам пок. Драгоманов у своїх „Австро-руських споминах“, у різних статях друкованих у „Громаді“ та в численних листах, яких опублікованя з легко зрозумілих причин, прийдесть ся ждати ще довгі літа.

до фікційного укр. народу, який з елементарних причин не міг ані слухати, ані розуміти його, — але до своїх рівних інтелігентів, про свої інтелігентські погляди та почування. І спеціально — се у-перве заговорив українським поетичним словом російський інтелігент, який почував себе ближшим духово до загалу російської інтелігенції, ніж до маси темного українського люду і який виходячи із основної течії думок і поглядів тої російської інтелігенції доходив з разу до спочування недолі та соці-

Михайло П. Старицький.

альному покривдженю українського люду для того, що він частина робучого люду загалом, а тільки з часом здужав докопати ся до глубшого, ніжнійшого чуття для сього люду з тої причини, що він рідний, свій, український. Настрій нашого поета сумний, думи важкі, але шукаючи їх причин ми віднайдемо їх не в якихсь місцевих обставинах, властивих лише українському окруженю, не в поетових особистих пригодах, а в настрою всеросійського

інтелігента того часу. Се була доба важкої реакції, що після вистрілу Каракозова 1866 р. почала гнітити Росію і систематично, крок за кроком ломати будову реформи, досить широко заложену, та не доведену не то що до кінця, але ледви чи й до половини. Народолюбство, гесте мужиколубство, викохане у російської інтелігенції російською літературою й критикою, по блискучих надіях на широку й щирю підмогу з верху тепер дійшло до гірких розчаровань та безрадности. Що робити далі? Як допомагати тому народови? Відгук тих скорбних дум всеросійського, звісно, ідейного інтелігента, чуємо в перших оригінальних поезіях М. Старицького.

І знов нудьга мов рясою ченця
Укрила серденько, повнісіньке отрути.
Мовчи, бездольнеє! Не довго нам тут бути, —
Дотягнемо як небудь до кінця.
Пора спочить: уже прийшла зима,
Непрохана лягла, скувала все морозом...

Таке читаємо в першій „Думці“ Старицького, що стоїть на чільнім місці його оригінальних поетичних складань. Я не знаю, чи зачинав котрий небудь поет свою поетичну творчість такими важкими, старечо-безнадійними тонами.

Чого бажать? Розбили ся гадки,
І бурею поламане все гілля;
Відгадані всі загадки, прислів'я,
І потолочені найкращії квітки.

Не забуваймо, що коли складались отсі вірші, в Петербурзі завішено найкращий тодішній місячник „Современник“, засуджено на каторгу найліпшого російського публіциста Чернишевського, позасуджувано на тяжкі кари ще цілу низку талановитих письменників, як ось Михайлова, Хулякова, Щапова і иньших, і російському інтелігентови справді могло здавати ся, що се потолочено всі найкращі здобутки дотеперішнього розвою Росії і замуровано дорогу дальшому розвою. Що д. Старицький мав на думці власне ті загально-російські злигодні, а не що иньше, пишучи свою першу „Думку“, се досить виразно видно з двох її остатніх строф:

Була весна — надія розцвіла,
І рідний брат пізнав рідного брата,
І працею заворушилась хата
На користь рідного села.

Була доба! Минули ся сьвятки,
І хуртовиною розкидана отара.
Так над садком, бува, біжить півнішна хмара,
І спалить цьвіт і розкида листки.

Отся весна, то була доба реформ 1860—1864 р., коли справді могло здавати ся, що російська суспільність сама візьме в руки довершенє свого суспільного та політичного перестрою, коли російські інтелігенти справді „заворушили ся“ в ріжних комітетах, мирових судах, недільних школах. В очах нашого поета се були „сьвятки“, російський великдень, по якому аж надто швидко набігла буря і оббила ледво що розцвилий цьвіт.

Як бачимо, для характеристики настрою російського інтелігента отся „Думка“ українського поета (друк. в „Правді“ 1868 р. ч. 20) являєть ся не менше цінним документом, як рівночасні вірші Некрасова або й иньших тодішніх російських поетів, що в своїх поезиях торкали ся „злови дня“, а не воліли ховати ся в сьвіт клясичних абстракцій. Та для характеристики власної індивідуальности, власної душі нашого поета і його безпосереднього окруження вона не дає нічого. Так само мало можна добачити індивідуального і в иньших тогочасних віршах Старицького, навіть у таких, що торкають ся зовсім індивідуальних струн його душі, відносно „до подруги“, до любої жінки.

Не руш, о по́друго, не руш моєї врази,
Бо хоть твоя рука тендітна й молода,
А все-ж поворухне і муки ті і сльози,
Від котрих ти сама б одскочила бліда.
Не заглядай в мою отруїную душу,
Не воружи пережитих хвилин!
На що те пам'ятать, що я забути мушу,
Що полягло давно під попелом руїн!

Поет не мало говорить про той свій таємний біль — він зрештою раз називає його й „голосним“, — але що се за біль, ми так і не дізнаємось із його віршів.

Тільки з рядків:

Там є багато сліз — і не моїх єдиних, —
Багато сліз чужих, гірких і тяжких дум,
Багато крови є —

ми можемо догадувати ся, що се знов таки було не індивідуальне горе, а та загальна реакція, що тяжила тоді на кождім інтелі-

гентнім Росіянині і кидала тінь навіть на його найінтимніші, особисті відносини.

Інтересна з деякого погляду поезійка „Вечірня“ (тамже ч. 28). Старицький пробує заграсти на давній лад, Шевченковою нотою, змалювати сцену сільського життя тоном сільської пісні — і се ані руш йому не вдається. Коломійка у нього виходить незграбна, настрою нар. пісні ані сліду, а з натягненої не до лиця мужицької свитки видно тогож таки російського інтелігента, що відбивши ся від наївної і горячої віри простого люду (пригадаємо, що ся віра була у Шевченка до кінця його життя і виявляла себе навіть у його „богохульствах“), шукає собі нової віри, нової релігії зовсім де-інде, а коли заходить у сільську вбогу церквцю, так се зовсім не з побожности:

Заверну лишень туди я на сьвяту вечірню,
Та розважу свою душу, душу незагійню.

За недотепним неологізмом „незагійню“ треба шукати того-ж незагоєного болю російського інтелігента. Йому і „в церкві сумно“, він чує журливість і в голосі дяка, що прочитує молитви, а вид молодиці, що „тихо плаче навколїшках“, порушує в його душі ряд питань про причини тих сліз і тої горячої її молитви, питань наскрізь матеріального та суспільного характеру. Очевидно, що міркуване над тими питаннями не може розважити душі нашого автора і не доводить його ні до чого конкретного крім дальшої туги і дальшої меланхолії, — зовсім так, як пересічного російського інтелігента тих років.

В тім власне по моїй думці й лежить головне значінє появи поезій М. Старицького в нашій літературі. Нехай і так, що з боку форми і мови вони не були бездоганні — се-ж були перші проби нових тонів, нових форм, нового вислову в нашій поезії. Нехай і так, що тим віршам не ставало того самосьвітного огню, яким горіла Шевченкова поезія; талант Старицького очевидно був не рівня талантови Шевченка. Та головна вага в тім, що тут російський інтелігент пробує українською мовою, в поетичній формі говорити до інтелігентів про справи близькі тим інтелігентам, про те, що всіх мучило і всіх боліло, говорити ясно, без афектації, без конвенціональної маски „мужицького поета“. Коли шукати відгуків у перших поезіях Старицького, то більше там відгуків Некрасова, ніж кого иньшого, та нісля сказаного висше се й зовсім натурально.

З погляду Українців-общерусів, таких як Костомаров і тоді ще Драгоманов, що признавали українську мову в письменстві потрібною й управненою лише „для домашняго обихода“ чи то пак у сфері насущних потреб елементарної народньої освіти, оригінальні поезії Старицького повинні були вважати ся ересю, ділом зайвим і непотрібним. Український інтелігент по їх думці не потребував про свої інтелігентні справи й погляди говорити українською мовою; для сього одиноким природним органом була мова російська, мова уряду, школи, науки. І справді, бачимо, що на тій дорозі київські приятелі не піддержали М. Старицького; він не зазнав від них захопоти, не бачив тої ідейної спільної праці, якої найкращим вицвітом являється поезія. Почуте, що українська нація, коли має бути нацією, а не соціальною категорією, мусить витворити з себе різні верстви й соціальні органи і що українське письменство, коли має бути справді національним письменством, мусить бути виразом поглядів, почувань і інтересів різних верстов і різних інтелектуальних кругів, а не лише пропедевтикою для російських шкільних підручників, — се почуте, хоч і як чудно сьогодні подумати се, тоді або зовсім не існувало серед чільних українських патріотів, або дрімало на дні їх душ як темна, несвідома та елементарна сила, яка тільки з часом, у розвою їх дальшої праці мала вести їх у тім напрямі на перекір їх тодішнім поглядам і доктринам. Під впливом своїх київських приятелів д. Старицький узяв ся переспівувати на українську мову „народні“ по їх думці твори, як ось поеми Некрасова, байки Крилова, казки Андерзена, сербські нар. пісні і на яких 10 літ майже зовсім занедбав укр. оригінальну поезію.

IV.

Про жите Михайла Старицького ми маємо скупі відомости, особливо про його молоді літа. Пригадаємо тут те, що зібрав пок. Огоновський. М. Старицький уродив ся в р. 1840 у Золотоношським пов. Полтавської губ. Батько його був поміщиком, мати була з роду Лисенків. Наш автор учив ся спершу в Полтаві, ходив на університет у Харкові, потім у Києві, а по скінченню університету одружив ся з сестрою славного укр. музика М. Лисенка і перебрав ся жити на село, з разу в Полтавщину, де одержав спадок. Се було саме в пору знесеня кріпацтва. Чи і яку роль відіграв тоді Старицький у тім руху, якого упадок наляг на нього пізнійше таким

сумом, ми не знаємо; Огоновський подає тільки, що вже на університетській лаві Старицький „займав ся перекладом з російських поетів“, — значить, любов до укр. слова і потреба висловлювати ним свої думки була у нього розбуджена дуже рано, а може й виніс він її з батьківської хати. Далі говорить Огоновський, що „незабаром продав Старицький се майно а також спадок по своєму батькови і купив собі село на Поділю, 4 милі від Винниці“ (Ист. лит. рускои II, 2, стор. 818—819). Тут, на Поділі прожив Старицький мало що не 20 літ, і для того цікаво буде навести деякі ближші звістки про те жите і рівночасно про те становище, яке в ту пору займав наш автор серед київської укр. громади. Сі звістки беру з рукописних споминів Впов. Людмили Старицької-Черняхівської, дочки нашого автора, ласкаво уділених мені в листі. „Мій батько — пише пані Л. Ст. Ч. — ніколи не служив і жадної посади не займав. Мав він гарне майно в Подольщині в Могилівському повіті, село Карпівку, і з того майна жили ми. Літом жили в селі, а зимою приїздили до міста (мб. до Києва). Батько сам хазяйнував. Звісно, хазяїн з нього був непевний, кожний Жид ошукував його, але дарма, маєток все таки приносив стільки доходу, що ми жили дуже добре. І літом на селі в нас проживало душ 20 гостей, а зимою в Києві двері нашої оселі ніколи не зачиняли ся; за стіл ніколи не засідали ми своєю сім'єю, а завжди пробувало в нас 10—12 гостей. Мама моя — людина надзвичайно доброї вдачі, через те у нас часами харчувалось, а часами просто й проживало декілька душ, — одним словом, жили ми, як в російській мові кажесть ся, „широко и открыто“. Батько займав ся перекладами і виданнями, і це захоплювало цілком його душу“.

Про настрій та провідні ідеї, що панували в тій громаді сьвітлич Українців, можна знайти не мало сьвідомств у тодішніх писаннях Драгоманова (див. особливо „Література російська, велокоруська, українська і галицька“, „Антракт в історії українофільства“, „Про народні школи на Україні“, „Шевченко, українофіл і соціалізм“ та „Австро-руські спомини“); на повний малюнок з використанням иньших жерел, листів та споминів ще далеко не час. Згадаємо тут лиш один епізод тодішнього життя, характерний сам собою, а для нас тим більше, що в ньому відіграв певну ролю М. Старицький. В цитованих уже рукоп. споминах читаємо ось що:

„В 1871 р. гурток київських любителів українського слова задумав підтримати грошима й працями галицьке видане „Правду“.

Постановлено було між иньшим у першій числі надрукувати такий вірш, у якому містилось би свого рода *profession de foi* укр. гурту. Сей вірш мав написати М. Старицький, що вважався „придворним поетом“ київської громади. На однім зборі сього гурту вчених та письменників обмірковувано зміст вірша; кождий із присутніх подавав свою думку. Звісно, всі думки були висловлені прозою, а д. Старицькому загалом було надати їм віршову форму. Весь плян списав д. А. А. Русов власною рукою і передав д. Старицькому, сей написав вірш, прочитав його на пізнійших сходинах гурту, гурт ухвалив вірш і його надруковано в 1872 р. в „Правді“ п. з. „Поклик до братів Славян“. Пізнійше, в дещо переробленій формі сей вірш був надрукований у збірці поезій М. Старицького п. з. „З давнього зшитку“ частина друга, Київ 1883, стор. I—IV. От із за сеї то пісні зайшла в нашої літературі, а далі й перед російським судом суперечка, якої треба тут доторкнути ся. Як звісно, в своїх „Австро-руських споминах“ стор. 81—88 пок. М. Драгоманов розповів цілу історію про те, як він написав пісню „Поклик до Славян“ і подав там текст тої своєї пісні, додаючи при тім, що „Правда“ 1872 р. була для нього сюрпризом через те, бо подала „мою пісню, але місцями так перероблену, що нічого не втнеш, і підписану Гетьманцем“. А історія, яка вязала ся з написанем сеї пісні Др—вом, була така: зиму 1870—71 р. він просидів у Берліні „серед побідних криків Тевтонів, що розбивали Францію й не ховали замірів, покінчивши з нею, взятись і за Славянщину з Росією“. Виїхавши з Берліна Др—в був у Лужицях, у Чехії, далі в Відні, а відси виїхав у Гайдельберг, „де переживував кілька часу з земляком, пок. Пригарою, професором одеським і з одним Поляком усякі славянсько-польсько-московсько-українські справи“. Під вражінем тих розмов він і написав свою пісню, датовану з серпня 1871 р. „Не даючи мойому віршуванню ніякої ваги, я все таки послав його в Берлін тому приятелю, котрий був зо мною в Відні й Монахові, а далі поїхав на Прагу в Берлін. З Варшави дістаю від нього лист... що він дав одному Ляхови копію з моєї пісні, котра і тому сподобалась. Далі з Києва пише, що там він розпустив ту пісню. Як же я здивувався, коли побачив у 1 н-рі поновленої „Правди“ мою пісню, тільки перелицьовану, перешиту, місцями обкраяну, місцями полатану й дошиту — і підписану Гетьманцем, тоді вже досить плодovitим віршарем“. З оповідання Драгоманова видно, що літом 1871 р. він був (і то досить довгий час) у Відні,

потім досить довго в Гайдельберзі (розмови з Пригарою і ценазваним Поляком), а тільки потім, лишивши ся сам, при кінці серпня він тамже написав свою пісню, яка зі згаданим Поляком через Берлін та Варшаву помандрувала аж до Київа. Сам Др—в зимою 1871—72 р. сидів у Фльоренції, де в початку 1872 р. й дістав поновлену „Правду“. З'оповідання д-ки Л. Старицької, яка покликаєть ся на свідощтво д. Русова й Антоновича, виходить, що пісня друкована з підписом „Гетьманця“ повстала незалежно від пісні Др—ва і була впливом не так індивідуальних поглядів д. Старицького, а широкої (і певно неодноразової) дебати всеї громади про славянські справи. По чиїм боці правда? В усякім разі компроміс, що може Др—в уважав себе автором сього вірша через те, що йому належала головна часть висловлених у нїм думок, неможливий, бо-ж Др—в у ту пору, коли укладав ся плян запомагання „Правди“, не був у Київі, і як сам свідчить у Споминах, про намір її відновлення дізнав ся аж у Фльоренції. Певна річ, на підставі того матеріалу, який маємо під рукою, суперечности сих двох свідощтв годі вяснити. Та деяке вяснене дає порівняне тексту обох віршів. Др—в, як ми бачили, стоїть на тїм, що пісня підписана Гетьманцем — його пісня, але додає, що вона „перелицьована, перешита, обкраяна, долатана“ — як бачимо, заява дуже скомплікована, щоб можна було брати її за просте: так — так або ні — ні. Текст її, опублікований у Споминах 1889 р. був значно ще перед тим, бо 1877 р. присланий до редакції тодішнього „Друга“, але тоді не був видрукований, бо ціла редакция була арештована і рукопис Др—ва десь затратив ся. Порівнюючи текст пісні Др—ва і текст д. Старицького ми констатуємо ось які появи:

Розмір обох пісень однаковий, бо обі зложені складом звисної і в ту пору серед київської громади дуже популярної нар. пісні „Гей не дивуйте, добрії люде“.

Пісня Др—ва має 15 строф; вона збудована так: Стр. 1. загальний заклик, що ось на Вкраїні починаєть ся новий рух. Стр. 2. заява Українця, що він бажає для себе „волі для люду і мови“, та про те не лишає любови до всеї Руси й до всіх Славян. Стр. 3—6 поклик до Москаля, де впевняєть ся його, що ми з ним „не зломили союзу“, взиваєть ся його:

Клади свою славу і силу в осьвітї,
В краєвій і людській свободї,

Не думай ніколи неважити душу
З'єднаних з тобою народів —

і за те пророкуєть ся, що й иньші народи, славянські й неславянські, підуть дружно з ним. Стр. 7—8 поклик до Ляха. Стр. 9 поклик до Чеха. Стр. 10 поклик до Сербина з пригадкою, що Сербі й Українці нераз братались у боротьбі проти Турків. Стр. 11 знов заява Українців, що „ми ради повстати і кости зложити, щоб волю здобить всеславянську“. Стр. 12—13 вказує на грізну німецьку навалу і закликає:

„Ой не даваймо урвать ні частини
Славянського рідного краю!

В кінці стр. 14 вказує на конечність рівноправности і як основу українських бажань висловлює „волю, осьвіту і мир“, а остатня строфа кінчить ся побожним зітханєм:

Ой мати Вкраїно, ой Київ наш чесний,
Коли-б довелось серед тебе
Те слово почути і вольнее знамя
Славянське підняти до неба!

Як бачимо, Др—в зложив у тім віршованім політичнім трактаті справді свою profession de foi, навіть із такими характерними для нього зворотами, як „красва і людська свобода“ термін, яким він ще й геть пізнійше, в програмі „Вільної Спілки“ силкував ся не то транскрібувати, не то обминути ідею повної національної незалежности України. Не менше характерною для Драгоманова була заява зараз на чолі апострофи до „Русина Московського“, що „ми не зломим з тобою союзу“, хоча той Русин Московський ніколи не вважав свої відносини до Українців якимсь союзом і, значить, ніколи його не додержував.

Щож бачимо в вірші д. Старицького? Вона зложена з 14 строф. Її ідейна основа ось яка. Стр. 1—2 стогін Українця на „кривду й надсилу, що тлумить сьвяте наше право розвою“. Стр. 3—4 заява Українців:

Ми тільки боролись за власную хату,
За те, що нам дорого й нині;
Бажаємо ми і тепер не багато —
Рідного розвою родині.

Щоб дума славутня і мова співоча
 Ширіла й пишалась в народі.
 Ми всіх пригорнули-б до серця охочо,
 Як би нам хоть троха свободи.

Стр. 5—6 апострофа до „брата Москаля“, який буцім то „не йме віри і лякає ся зради „з боку Українців, і при кінці заява, що Українці разом з Москалем добиваючи ся волі повинні разом з ним і користувати ся нею.

Стр. 7—8 поклик до Ляха; стр. 9 поклик до Чеха; стр. 10 поклик до Сербина і стр. 11 згадка про Словака; стр. 12—13 поклик до згоди всіх Славян з показом на „хмари, які встають на заході“ і з заявою, що по збратанню всіх Славян

Тоді не дамо ми Німоті урвати
 Ні цяти славянського краю.

Остатня строфа кінчить ся згадкою про будущий „бенкет згоди“ і окриком :

Ми цілому світу бажаєм братання,
 Поради, осьвіти й свободи.

Коли глядіти неупередженим оком на обі ті пісні, то треба признати, що хоча вони й виплили з одного круга симпатий та бажань, то про те з огляду на будову і з огляду на основні ідеї та заакцентоване поодиноких точок два майже зовсім окремі твори. Бо коли в строфах Др—ва переважають позитивні думки і видно скрізь політика, який привик ясно стилізувати свої погляди, то у Старицького переважає лірика, наріканє на дотеперішнє славянське безладє (стр. 1—2, 5, 7, які не мають зовсім собі паралелі в вірші Др—ва). Дуже важна ріжниця заходить між обома віршами і в стилізації позитивних домагань Українців. У Др—ва :

Українець просить не много:
 Волі для люду і мови, —

а у Старицького „бажаємо ми і тепер не багато: рідного розвою родині“. Се не транскрипція одного й того самого поняття; не зовсім ясний термін Старицького про „рідний розвій родині“ показує проблиск того почуття повного, своєрідного національного розвою без огляду на вигоди або невигоди „братів“, якого Др—в не міг сформулювати собі до кінця життя. Певна річ, д. Старицький не політик; у слідуячій строфі замість розвинути докладнійше, як він

розуміє той „рідний розвій“, він затісняє кругозір підносячи лише думку про розвій укр. мови і висловлюючи троха комічний порив :

Ми всіх пригорнули-б до серця охоче,
Як би нам хоч трохи свободи, —

немов би то і в кайданах не можна було любити иньшого та пригортати до серця. Д. Старицький очевидно й сам почув неловкість сеї фрази, бо в другій редакції своєї вірші, що була друквана в Києві, ми читаємо замість неї:

Ми всіх пригорнули-б до серця охоче
У власній та вільній господі.

Та про те не забуваймо, що та перша редакция має свою вагу як історичне свідощтво того часу, коли поклик про коначність вибореня на сам перед політичної свободи в Росії власне почав виходити з Києва і довгий час у кругах російських лібералів та революціонерів уважав ся єресю. Задивлені в соціялістичні ідеали в стилю Фурієра та Прудона російські революціонери нехтували політичними справами, уважали підношене національного, а спеціяльно українського питання ретроградством, бо, мовляв, уся людськість іде до того, щоб з'єднати ся, зілляти ся в одну величезну сімю, в однім величезнім фаянстері. Власне київські українофіли, в тім числі й Драгоманов, стягли на себе багато нарікань у 70-их роках за те, що на першім пляні революційної боротьби в Росії клали не перебудову суспільности по соціялістичному рецепту, а виборене політичної свободи для цілої держави, по чім явилась би можливість кожній території, кожній економічній групі урядити ся так, як би їй було найкористнійше. Отже тут виявляєть ся деяка різниця між поглядами Др—ва й Старицького. Бо Др—в у своїй вірші старанно уникає всякого вислову, що міг би зраджувати якийсь „український сепаратизм“ і для ухилення всякого непорозуміння говорить виразно про „краєву і людську свободу“, про те саме, що пізнійше в „Вільній Спілці“ було висловлене термінами „свобода личности и автономія областей“, з промовчанем автономії національностей і з перспективою, що одноцільна національно Україна розлетілась би на кілька „автономних“ територій, де з різних випадкових причин український елемент мав би утруднену боротьбу за своє істнованє, тим більше, що абстрактний термін „свобода особи, мови, друку“ і т. и. зовсім іще не дає інституцій потрібних для культурного розвою на національнім ґрунті, а нато-

місь дає тисячні способи сильнішому дусити слабшого. Натомісь Старицький — нехай і так, що менше ясно і менше конкретно в очах політика, та за те вірним поетичним інстинктом бажає „рідного розвою родині“ і „хоч троха свободи“ для сього розвою.

Поклик до Москаля у Старицького видав ся пок. Огоновському „вельми несмілим“ (ор. cit. 816); у ньому не згадано про кривди України, а натомісь піднесено троха неймовірний аргумент, що „з тобою недолі нас кривне з'єднали“, як коли-б недоля, в яку я попадаю з вини й волі мого сусіда, могла з'єднати мене з ним. Вірно, але не зовсім виразно піднесено в вірші Старицького два факти :

З тобою давно ми працюєм на полі
Розросту науки й освіти,
З тобою давно ми шукаємо волі,
Її нам з тобою ділити.

Що Українці ще від свого державного сполучення з Москвою не переставали працювати для російської науки й просвіти, се доказує маса блискучих імен, починаючи від Прокоповича, Туптала, Яворського, а кінчачи Гоголем, Костомаровим, Ковалевським. Що Українці здавна шукали волі разом з чільними Великорусами або й наперекір їм, се доказує довга низка імен від Мазепи й Сірка аж до Желябова, Лизогуба й Драгоманова. Та тільки одно й друге чи може вважати ся аргументом, що так воно й на далі має бути? Мені здаєть ся, що навпаки: коли-б Українці з давна були працювали для себе, для своєї національності, не оглядаючи ся на абстрактний общерусизм, то не тільки піддвигнули-б були Україну високо, але й загально-руська й загально-славянська сила була-б у сумі багатша та більша. Ну, а щож бачимо в відповідних строфах вірші Драгоманова?

З Північною Русю не зломим союзу,
Ми з нею близнята по роду,
Ми віки ділили і радість і горе
І вкупі вступаєм в свободу.

Підкреслюю остатній рядок сеї строфи: се було сказано без малого п'ять літ перед указом 16 мая 1876 р. В чудову свободу вступили Українці з північною Русю!

Ти Русин Московський один із всіх братів
Велике зложив государство, —

Неси-ж свою силу, де треба, на поміч,
На захист усьому Славянству.

У Старицького нічого подібного нема, так само як нема ніякої аналогії до дальших строф, де Др—в закликає Москаля, щоб „клав свою силу і славу в освіті“ та не зневажав „душу з'єднаних з ним народів“ і де пророкує, що

Поволі славянські й чужії народи
Поручно з тобою ітимуть:
І стане на волю Литвин і Естонець,
І Лях в тобі брата обніметь.

Як бачимо, поклик до Москаля у обох авторів обертає ся в зовсім відмінних сферах думок. Старицький виходить від конкретного стану Українців, який бачив на власні очі і з не досить ясно змальованих моментів минушини висновує думку про конечність московсько-української спілки; Драгоманов виходить від абстрактних політичних моментів великої, державної Росії, бажає зробити з неї захист для всього Славянства, а в зрості свободи бачить запоруку збратання Славян з Росією — знов таки для витворення великої опірної сили супроти ворогів.

Поклик до Ляха у кожного з наших авторів має дві строфи, та перша строфа Старицького зовсім нічим не нагадує Др—ва, natomiast у другій строфі бачимо в обох редакціях невеличкий відгук думок і висловів Др—ва. В першій редакції ся строфа виглядає ось як:

Ми тільки за наше лягали кістками;
Коли нам чинились ушкоди;
Ніколи не грали ся ми кайданами,
Чужої не гнули свободи.

В другій редакції д. Старицький змінив стилізацію сеї строфи ось як:

Як би Єзуїти не стали між нами,
Не знали б ми вкупі недолі;
Бо ми не ковали других кайданами,
Чужої не нищили волі.

Обі сеї редакції де в чому нагадують отсю строфу Др—ва:

Гей слухай Ляше, ми тільки за наше
Лягали в степах головами,

Та ми не хотіли, щоб панували
Вороги ваші над вами.

Признаюсь, строфа Др—ва і яснійша і навіть поетичнійша що до форми від обох редакцій Старицького, а згадка про Єзуїтів у другій редакції, що повторяє основну думку Шевченка з його вірші Ляхам, у тій формі та в тім обсягу, як надали їй Шевченко й Старицький, історично невірна, тут виглядає немов би навмисно вставлена для замаскування Драгоманівської ремінісценції. Та в усякім разі ця ремінісценція дуже слабонька; друга строфа Др—ва — юридично-політичний постулат до Ляха, щоб признав „руськеє право на руськую землю і мову“ (овва! а як не признає, то що? нас хіба через те не буде на світі?) не має собі ніякої паралелі у д. Старицького.

Строфи про Чеха й Серба у Стар. і у Др—ва — справді парафрази одної думки, пригадки одних і тих самих фактів (чи фактів?) — воювання козаків у війську Жижки і в спілці з сербськими юнаками. Грішний чоловік, я й доси не знаю, на яких історичних жерелах основують ся ті твердження, але те знаю, що віра в ті факти держала ся серед київської укр. громади того часу, і дуже може бути, що Стар. і Др—в зовсім незалежно один від одного написали ті строфи. Згадка про Словака є тільки у Старицького, у Др—ва її нема; правда, Стар. не знає нічого конкретного про які будь зносини Українців зі Словаками і обмежуєть ся на загальниках. Також у кінцевих покличах до згоди у обох наших письменників повертає та сама основна думка: Славяне повинні держати ся разом, щоб не дати „Німоті урвати ні ступня славянського краю“. Певна річ, і ця думка в р. 1871 була дуже натуральна, а в Росії, де в повні панували симпатії до побитої Франції, вона була щоденним хлібом публіцистики. Та знов треба сказати, що у обох наших письменників ця думка висловлена і обставлена досить відмінно, так що про якийсь плягіат не може бути ані мови.

Коли-б мені випало висловити категоричний суд про відносини обох вірш — Драгоманова й Старицького, то я сказав би, що маємо тут діло з двома зовсім окремими творами, хоч і на одну тему, з двома виплодами одного круга думок при різних складі талантів і знаня. Дуже можливо, що д. Старицький, чи то укладаючи

свою віршу, чи шліфуючи її перед відданем до друку, мав під рукою віршу Драгоманова, але тверджене покійника, що в „Правді“ 1872 р. він знайшов „свою віршу“, в тій формі, навіть з тими досить крутими засторогами, які він поробив далі, було несправедливе. В вірші д. Старицького знаходять ся деякі відгуки вірші Др—ва, але про те се вірша иньша, а декуди подає навіть, хоч у досить несмілій формі, думки зовсім чужі й противні думкам пок. Драгоманова.

Я зупинив ся троха придовго на розборі вірші „До Славян“ раз для того, щоб показати, що закиди плягіяту та підписування чужих творів своїм іменем, піднесені против д. Старицького, не видержують власне детальної аналізи, а друге тому, бо оба вірші, і Старицького і Драгоманова — інтересні пам'ятки тих славянських симпатій, що належать до характерних і дуже симпатичних прикмет київської громади початку 70-их років і мали значний вплив на дальшу діяльність не лише обох сих авторів, але й иньших із сього кружка (згадаю праці д. Хв. Вовка про Болгарію, близькі зносини тодішніх Киян з поступовими Росіянами, Поляками, навязане зносин з Галичиною і т. и.). Драгоманов у своїх споминах згадує, що Корш, редактор С. Петербургскихъ Вѣдомостей, судячи по дописях його про славянські справи, вважав його професором славістики в Києві. Старицький під впливом тих симпатій узяв ся перекладати сербські нар. пісні на укр. мову і в часі вибуху герцеговинського повстання видав їх у Києві, призначаючи „чисту виручку на користь братів Славян“. Ті симпатії мали без сумніву ще один, далеко ширший, громадський наслідок — той рух помагати Сербам а потім і Болгарам, який в часі повстання проявив ся був у Росії, тай то, скільки тямлю, на сам перед на Україні, й виявив себе тим, що значне число молодих людей, студентів і загалом інтелігентів, в тім числі й відомих українофілів, подалось за Дунай, до Боснії, Герцоговини, Чорногори й Сербії воювати з Турками. Згадаю тут лиш трьох таких „добровольців“ — Рубінштайна, брата славного композитора і щирого українофіла, який згинув у Герцоговині чи в Сербії, відомого українського етнографа Івана Манжуру, і Василевського, що потім під псевдонімом Софрона Крутя здобув собі досить почесне ім'я в нашім тодішнім письменстві своїми дописями з сербських країн та споминами про Сербію й Чорногору. Хоч і як не багато заважили той український запал, українські гроші та укр. кров пролита в тій війні за osvobodжене турецьких Славян, то все

таки їх історичне значінє в тім, що се були перші і мабуть найчистійші пориви того руху, який відси пішов у російські столиці і там проявляв ся може голоснійше, та при тім і значно карикатурнійше, як можемо бачити з тодішніх писань Толстого (див. відповідні розділи „Анни Каренїної“), Щедрина та Гліба Успенського.

Іван Франко.

(Далі буде).

Михайло П. Старицький.

V.

Я присвятив досить місця першим ліричним поезіям Старицького і бажаю ще поговорити про них головню тому, що пок. Огоновський у своїй Історії літератури, знаючи лише маленьку частину тих поезій, видав про них осуд не зовсім вірний а подекуди зовсім фальшивий. „А вжеж — читаємо там (II, 2, 826) і оригінальні его стихотвори не мають великої стійности літературної. Автор доторкнув ся подекуди до питань національного і суспільного життя на Україні, одначе не зумів чи не хотів ясно висказати своїх думок“. З звичайним у пок. професора баламутством у всяких політичних та суспільних справах підносить ся в розборі не многих звісних йому поезій Старицького раз те, що в одній поезії він „поважив ся трохи яснійше висказати свої змагання патріотичні“ (хоча в наведенім на доказ сього суду цитаті як раз ніяких змагань нема, а є тільки жаль над зруйнуванем України), а в вірші „До України“ той сам поет „не сьміючи піднести протесту против недолі-неволі батьківщини висказує лиш любов до народу свого убожеством прибитого“. Взагалі любов до голоти підкреслює пок. Огоновський у віршах Старицького кілька разів, не розуміючи того, що саме змальованє страшного стану тої голоти може бути найголоснішим протестом проти тих політичних і соціальних порядків, що витворюють такий стан.

Але, як сказано, неясність, а подекуди несправедливість осуду пок. Огоновського можна виправдати тим, що він знав ледви кілька оригінальних поезій Старицького, а не знав власне найкращих і найсильніших, хоча вони вже тоді в значній часті були надруковані. І так він не знає поезій „Прочитавши пражське виданє

поезій Т. Шевченка“ та „До молодіжи“, що були надруковані ще 1878 р. в збірці „Молот“, ані вірші „За панами, за жидами“, що була поміщена в збірці „Товариш“. В р. 1884 була прислана до Галичини збірка поезій Старицького з часу від 1875 до 1883, всіх 26 вірш, а власне 1 з 1875, 7 з 1876, 2 з 1877, 1 з 1878, 1 з 1879, 2 з 1880, 2 з 1881, 6 з 1882 і 3 з 1883 р. а надто неповна нова редакція вірші: „Прочитавши пражське виданє Т. Шевченка“. Огляд сеї збірки дає нам зовсім иньше, повнїйше понятє про вартість д. Старицького як ліричного поета і велить жалкувати, що він, друкувавши своїм коштом так багато менше важного балясту, не здобув ся на те, щоб опублікувати в одній заокругленій цілості ті свої твори, між якими є річи справді коштовні і викінчені формою й змістом. Де що з тих віршів було ріжними часами друковане в розсипку то в Галичині, то на Україні, а дещо мабуть і доси невідоме ширшій громадї. Подаю з сеї збірки, якої копія находить ся в моїх руках, лиш дещо для характеристики поета. Ось прим. вірша про історично важний момент, коли київська громада в початку 1876 р. провозжала М. Драгоманова при його виїзді за границю:

Чи доведеть ся, милий друже,
З тобою стрінутись, чи ні?
Чи серце стомлене, недуже
Й поляже в иньшій сторонї?
В тяжку хвилину розставання
Здавалось — весело пили,
Й ширококрилі сподівання
Тобі на проводи несли.
Але в річах тремтів нам голос,
Схиляв ся кожен над столом,
Немов тяжкий, достиглий колос.
Підбитий в коренї серпом.
Так горе нишком підкрадалось...
Хтось пісню весело завів,
Алеж і в пісні тій, здавалось
Гучав мов з похорону спів.
І час настав, ми обняли ся:
„Прощай, апостоле, прощай!“
Ти сполотнів — і полили ся
У тебе сльози невзначай.
„Прощай! Не на довго!...“
Надія
Нас ошукала, брате мій!

І досі тішить ся й радіє
 Наш лютий ворог навісний.
 І досі ніч, нема просвіти,
 Рука спускаєть ся слаба;
 Мовчать одуренії діти
 Здавен забитого раба...

Хвалити сю віршу значило-б марно тратити слова. Кожний читаючи її сам відчує і правдивість чуття, яким вона надихана, і ту концентрацію та інтензивність його, що дає поетови в маленькім образочку виявити далеко більше, ніж вимовляють слова, і старанність її форми.

Указ 1876 р., яким заборонено українське слово в Росії, не лише не знеохотив д. Старицького до праці на ниві укр. письменства, але навпаки, немов додав йому бадьорости та охоти. Такий бадьорий, патріотичний дух віє в його вірші „Нива“ написаній 1877 р.

Гей ти ниво, твого гону
 Од Карпату аж до Дону, —
 Та широка ж, як погляну!
 Геть укрилась килимами,
 Огорнула ся лугами
 Й простягла ся до Лиману.

Щож то, ниво, лихом збита,
 Потом. кровію полита,
 Заподіялось з тобою?
 Не красуєш ся стогами,
 Не пишаєш ся скиртами,
 А глушиш ся лободою!

„Ох ви жалібники-діти,
 Та не вам би й говорити,
 Коли сами марно спали!
 Деж були ви? Чужі руки
 Завдавали мені муки,
 Репяхами засівали.

„Колись добре я родила:
 Виростала з мене сила
 Ворогам на жах і горе;
 А тепер я знай дичаю,
 І не бачу тому й краю,
 Бо ніхто мене не оре!“

Правда, ниво! За сльозами
 Не рушали ми з ралами..
 Гайда в поле! Гине нива!
 Додамо до праці руки,—
 Хоч не ми, то може внуки
 Дочекають того жнива.

Правда, поезія Старицького обертаєть ся звичайно на соціальних темах. Колись се вважалось заслугою поета; сьогодні, в пору індивідуалістичної та антисоціальної реакції в таких віршах деякі критики готові бачити „віршовані вступні статі“. Певна річ, на соціальні теми, на тему загального горя, нужди та непросвітності можна торочити багато шумних і дешевих фраз, підпускати риторики а в найліпшій разі аргументів замість чуття, що повинно бути головним елементом поезії. Годі заперечити, в поезіях Старицького декуди чути ту риторику, те надштуковуванє словами прогалин дійсного чуття; його патос де коли нещирий. Але в інших поезіях його ми бачимо перед собою дійсного, живого чоловіка, благородне серце, щирій жаль і горяче, сильне обуренє. Ось прим. 1877 р., по вибусі російсько-турецької війни, коли при перших тяжких втратах російського війська, спричинених дурнотою та бездарністю багатьох генералів та шахрайствами інтендантури по всьім краю пішов окрик обурення, а півурядова рос. преса силкувала ся заглушити його квасно-патріотичними окриками, що, мовляв, „русскій народъ готовъ послѣднее отдать“, щоб довести війну до кінця, готов іти весь на ворога і т. и., Старицький обертаєть ся до таких редакторів ось якою віршею:

Війна! Війна! Часописі лукаві
 Розпалюють, разносять скрізь брехню,
 Що наш народ жадає, прагне слави
 Кривавої, що на сумну стерню
 „Женця“ страшного все нести готове
 І голову й остатній шаг і труд..
 О наймите, продажний лихослове!
 Чи тиж питає, що дума скорбний люд?
 Чи тиж ходив по тих хатах обдертих,
 Де з сліз людських аж вохкість полягла,
 Де голод пан, де своя воля смерти,
 Де вікова неволя й чорна мла?
 Чи тиж вбачав, як точить доля ржава
 Ще з молоду робітничу сім'ю?
 На щож старцям здала ся тая слава?

Чи закрасить вона біду свою?
 Похнюпившись одно вони вчувають,
 Що шле Господь ще нове лихо знов, —
 І байдуже хиба там смерть стрічають,
 Що й дома їх точилась марно кров.

Можна сьміло сказати, що в ту пору на Україні не було поета, що міг би був здобути ся на таке сильне та енергічне слово і не взяти в нїм ані одної фальшивої ноти. Що таке слово не могло тоді залунати в Росії під подвійною — загальноросійською та ще й спеціяльно україножерною цензурою, розумієть ся само собою. Тим більше жаль, що воно не залунало хоч за границею і не зробило ся прилюдним сьвідомством широко народолюбного чуття та гіркого обурення тодішнього осьвіченого Українця.

Є між тими поезіями Старицького ще одна (з р. 1876), що читаєть ся тепер мов згадка якоїсь історичної хвилі. Звісно, що в початку 70-их років на Україні, під впливом замилювання до укр. етнографії та перших збірок українського орнаменту Косачевої, Вовка та иньших серед інтелігентного жіноцтва пішла мода носити українські народні костюми. Розумієть ся, не обійшлоь без насьміхів з боку прихильниць космополітичної моди, без суперечок, без сліз. Один із таких моментів підхоплює д. Старицький у вірші „Марусі“:

Не плач, моя рибко кохана,
 Шануй оченята-зірки!
 Я знаю, образили з п'яна
 Тебе оті пані бридкі:
 З тебе насьміхали ся знову
 На гулянці майській в гаю
 За одіж селянську крайову,
 За мову родиму твою.
 Утри свої слези срібляні,
 Насьмій ся над ними сама:
 Хиба-ж ти не знаєш, що в пані
 Сумління у серці нема?
 Яке їй, скажи мені, діло
 До тих роботящих людей?
 Вона убира своє тіло
 Для спещених, заздрих очей.
 Ще змалку брехнею сповита,
 Вона тільки знає одно,
 Щоб блиском свого оксамита
 Усіх затопити в багно.

Душі її скарб із за злота
 Бруднив ся чималі рази...
 Чи-ж варт ота панська пустота
 Й одної твоєї слези?...

Сьогодні ми сказали би, що патос вірші троха переборщений, що кепкувати з народнього костюма в інтелігентної панночки-білоручки се ще не значить кепкувати з робучого люду і зовсім не свідчить про брак сумління. Але не забуваймо, що вірша була писана в 1876 р., в сам розгар російського „народництва“, що народні костюми у многих Росіянок були символом політичної та соціальної ідейности, що з невинної забавки, яку ще можна би добачити у Марусі Старицького, (видно, не дуже далекої в яких будь ідеях, коли насмішки нань на маївці довели її до сліз) швидко у многих Росіянок виробила ся дуже висока релігія повної саможертви, відречення від усякої світової, традиційної роскоші, та апостольської праці серед простого люду. Вже 1878 р. д. Старицький міг перекласти ніби то з італіянського, а на ділі з російського прегарну віршу „На суді“, що була приписана Софії Бардіній, одній із панночок суджених за „хождение в народ“ (по російськи ся вірша була надрукована в прилозі бо брошури Драгоманова „Дѣтеубѣйство совершаемое русскимъ правительствомъ“, Женева 1887).

Мій гріх тяжкий, мій замисел злочинний
 Суди, суддя, та напрямки, хутчій,
 Без вигадок, без хитрої личини,
 Без фарисейських лицедій.
 Замість шовків одягши людське дрантя
 І чобітки злочинно знявши з ніг,
 Я йшла туди, де стогнуть наші браття,
 Де голод, нуд, патриция батіг.
 На вчинкові гарячому узята
 З своїм хрестом стою перед судом.
 На щож сюди ще свідки й адвоката?
 Адже я винна пак кругом!
 Лиши, покинь сї допити, мій пане!
 Всі при мені злочинницькі знаки:
 Мужницький вбір, на босих нозіх рани,
 А на руках мозолі й синяки.
 З важкої праці я, дивись, якою стала!
 А знаєш, що? Ти випий з серця кров!
 Найтяжшу там провинність я сховала:
 До краю рідного любов!

Та досить виписок. Надіюсь, що й ті, які подано доси, переконують читачів, що Старицький яко лірик займає в нашій літературі далеко не таке невидне місце, яке признавав йому Огоновський. Навпаки, згадавши, що він був першим із тих, кому доводилось проломувати псевдо-Шевченківські шаблони і виводити нашу поезию на ширший шлях творчости, і що тільки за ним пішов Куліш у пізнійшій добі свого віршованя (Хуторна поезия, Магомет і Хади́за, Дзвін, Маруся Богуславка і т. и.), а далі Грінченко, Самійленко, Леся Українка, Кримський і ціла фаланга молодших, ми мусимо признати не малу його заслугу. Та й лишаючи на боці той історичний момент, а роздивляючи його ліричні поезії з чистого артистичного погляду ми мусимо признати авторови не малий, хоч, розуміється, й не першорядний талант. Є щось форсоване, роблене в його версіфікації; патос у нього не все щирий, вірші хоч старанно змайстровані, плывуть важко; тої легкості й грації, якою визначають ся твори першорядних ліриків, у нього нема (не забуваймо, що як раз такими самими хибами визначається в значній частині й лірика геніяльного німецького поета Шіллера!) — се так. Та про те ніхто не відмовить поезії Старицького ані серйозності її змісту, ані артизму в виконанні, ані глибокого почуття громадських потреб та хиб. Можна сказати навіть, що його лірика більше громадська, ніж індивідуальна, що він висловлював переважно погляди та почуття, якими одушевляла ся тодішня київська громада передових Українців. Може власне для того його лірика й не має того блиску безпосередності та індивідуальності, що була рефлексом загальнішою, громадською думки; та власне тому для історика нашої літератури вона подвійно цінна, бо крім артистичної вона має й документальну вартість. Бажалось би дуже, щоб шан. д. Старицький присвятив декількох часу на те, щоб зібрати з рукописів та друків ті свої оригінальні твори, впорядкувати та видати їх окремою збіркою; я певний, що така збірка зробила-б його ім'я більше близьким і дорогим нашій громаді, ніж його новітні драми та повісті.

VI.

Ми можемо обмежити ся короткою розмовою про драматичну діяльність Старицького, не тому, щоб та діяльність мала меншу вагу, а тому, що вона далеко більше звисна і в значній частині оцінена по заслугі. В Старицькім давно признано одного з батьків

нового українського театру. Інтересно, як він прийшов до того. „Ще в 1873 році — пише пані Людмила Старицька-Черняхівська — мій батько, дядько Лисенко, сім'я Ліндфорсів і інші склали в Києві українське аматорське коло, яке в помешканю панства Ліндфорсів виставляло різні українські спектаклі. Репертуару для укр. театру в той час не було майже зовсім, отож і постановили писати нові пєси, збогачувати репертуар український. З сим жада-
нем удали ся до батька, і він радо прийняв ся за роботу. Перше всього він написав комедію „Різдвяна ніч“, для якої музику уложив Лисенко, а потім водевіль „Як ковбаса та чарка“. Далі він переробив комедію Кухаренка „Чорноморський побит на Кубані“ на оперету „Чорноморці“. У всіх сих перших літературно-сценічних творах порадиником та кермачем батьковим був П. Чубінський, який на той час уважав ся великим авторітетом. Виставлявано в-перше ті твори аматорським колом у залі Ліндфорсів, а потім наш гурток роздобув десь дозвіл дати три вистави прилюдно в опернім театрі. От і поставили тричі під ряд „Різдвяну ніч“. Публиці дуже сподобались українські вистави і обхопили весь Київ щирим захватом. Після сього успіху батько одушевив ся ще більше бажанєм збогачити український репертуар і наважив ся написати поважну драму, засновану на громадських відносинах різних верстов української нації. От він і розпочав драму „Панське болото“, пізнійше для дрюку названу „Не судилось“, а потім ще трохи скорочену для сцени і названу „Не так склало ся, як ждало ся“. Та поки що в 1876 році вдарила заборона на все українське, в тім числі й на укр. театральні вистави, і батько залишив свою драму трохи не скінчену. Аж у 1880 році повіяло вже теплійшим духом, оголошений був наказ, який дозволяв губернаторам та генерал-губернаторам допускати укр. театральні вистави. Прочули Кіянє, що на провінції утворила ся українська трупа Ашкаренка під режисерством Кропивницького. Батько й почав хлопотати, щоб роздобути їм дозвіл грати в Києві, а також щоб знайти для них театр. Справа була полагоджена, театр знайдено, батько написав умовини з директором російської трупи Івановим і в 1880 році зимою укр. трупа перший раз заграла в Києві. Всі були захоплені артистичною грою Кропивницького та Садовського, але батько, що вже 1872 р. віддав ся цілою душею укр. театрови, був захоплений незвичайно появою української трупи. Він запросив дд. Кропивницького та Садовського жити до нас, а що у нас у помешканю не

було зайвої порядної хати, наняв їм у нашому такиж дворі окрему хату, а пили й їли вони що дня в нас. От з того то часу й почали актори підмовляти батька, аби взяв під своє крило всю трупу. Наше коло теж висловлювалось нераз, що тільки се могло би піддержати український театр і вивести його відразу на широкий і славний шлях. Бо треба знати, що на перших кроках українській трупі в Києві вельми не поталанило. Трупа була дуже бідна, не мала ні костюмів, ні гарних декорацій, ні, що найголовніше — ансамблю, ні репертуару. Не багато треба було й умовляти батька, аби він став на чолі укр. театру, бо він до сього й сам рвав ся душею. Отже після другого приїзду укр. трупи під управою Кропивницького батько взяв усіх артистів до себе і зложив нову, велику трупу, забезпечивши всіх артистів навіть занадто високою платнею: Кропивницький брав місячно 500 рублів як артист, а 200 руб. як режисер, крім того 10% доходу brutto і 4 пів-бенефіси; Заньковецька брала 500 руб. і т. и. Такої платні тепер ніхто не дає.

„З сього моменту починаєть ся пишний розцвіт укр. театру. Батько вложив увесь свій маєток, увесь свій хист, усе своє знання в се діло, і справді його укр. трупа одразу звернула на себе увагу, здобула подив і симпатію в цілій Росії. Скрізь вистави робили „повні збори“, але й ті повні збори не могли покривати тих видатків, які робив батько для художнього виконання пєс. Діло скінчилось тим, що український театр станув міцно на ноги і здобув собі поважне становище серед усіх російських театрів, ну, а батько проробив усі свої гроші, і на решті головні сили трупи за проводом д. Кропивницького, впевнившись у своїй силі, покинули його і заснували свою нову трупу. Певна річ, я не хочу сказати, щоб батько з патріотизму, свідомо офірував усе своє майно на користь укр. сцени; навпаки, я думаю, що коли-б він знав те, як складеть ся доля, то маючи за шиєю п'ятеро дітей не зважився-б узяти трупу. Але з другого боку певне й те, що коли-б за се діло взяв ся не патріот-художник, а звичайний підприємець, то гроший би він своїх не згубив, а ще й побільшив би їх, як побільшують і тепер свої фонди обережні антрепренери, в тім числі й трупа Кропивницького, Саксаганського й Садовського.

„І не вважаючи на те, що за оплесками публики пішло все наше майно, батько не нарікав, не зразив ся, не падав духом. Коли його покинули главари трупи і він лишив ся лише з незнач-

ними силами та з малолітньою сім'єю, він зрозумів, що йому треба якось завоювати симпатії публіки і для сеї незначної трупи. Минаючи те, що він почав день і ніч мучити ся зі своїми дрібними артистами, навчаючи їх драматичної штуки, — він узяв ся горячо до композиції театральних п'єс, розуміючи, що новинками репертуару також як і виконанєм можна привернути до театру публіку. І ось коли до сього часу батько займав ся драматичною літературою як аматор, тепер драматургія стає його професією і літературна праця робить ся інтензивнішою та серйознішою“.

Я подав отсе невеличке оповіданє як цікавий документ до виясненя початків нового укр. театру. Він справді до звісних уже фактів додає дещо нового. Щож до праці д. Старицького на драматичнім полі, то досить буде згадати його прегарну драму „Не судилось“, щоб оцінити її по заслугі. І Костомаров і Огоновський і иньші критики признавали тій драмі першорядну вартість і артистичну й громадську. Правда, д. Старицький не оправдав надій висловлених при появі сеї драми, не дав українській літературі другого твору, що міг би дорівняти її вартістю й артистичним виконанєм. Та власне наведене тут оповіданє пані Людмили Старицької-Черняхівської вяснює нам, як се сталося.

Драма „Не судилось“, розпочата ще десь 1873 р., писалась та виправлялась, певно не без впливу й иньших громадян крім Чубінського, протягом 10 літ і через те й вийшла така заокруглена та гарна. Творчість Старицького загалом не має тої легкості та свободи, якою визначаєть ся творчість деяких иньших поетів; навпаки, і в його ліриці і в драмі слідно важкий процес твореня, перевагу рефлексії та обміркованя над чутєм; він не може вдоволити ся ніколи першим начерком, мусить переробляти, шліфувати та вигладжувати готові вже річі; не лише концепція та уплястиченє задуманої теми, але й форма, мова робить йому трудности; відси його погоня за рідкими словами, привичка вживати неологізмів або навіть кувати *ad hoc* слова, щоб знайти вислов відповідний його думці або по prostu залатати прогалину в вірші. Досить буде одного прикладу; в поезії „Мій рай“ (Правда 1868, ч. 32) маємо таку строфу:

Тобою ганьбують, мій цвіте ружняний,
 Ти всюди, усюди сама...
 Хибаж ти не знаєш, що в світі кривизни
 Ні віри, ні правди нема?

Чому поетови замануло ся замість звичайного у нас „рожевий“ ужити зовсім нечуваної й етимольогічно неможливої форми „ружняний“, сього не можемо догадати ся. Але раз учепивши ся за сю форму, він мусів для риму викувати слово „крижняний“, що крім своєї незвичайности визначаєть ся ще й тим, що не має і в контексті не дає догадати ся ніякого значіння. Не диво, що поет, у якого творчість більше рефлексийна, потребує довшого часу, спокою та поради для викінчування, вишліфування своїх творів. А тим часом, ставши антрепренером театральної трупи і професіональним драматургом Старицький мусів поставляти штуку за штукою, чим швидше тим ліпше. Не маючи ані ширини житєвої обсервації, ані тої гнучкості та ріжносторонности таланту, що Карпенко-Карий, він не знаходив тем відповідних для вдачі свого таланту і був змушений до чисто ремесницької праці — переробляти драми з повістей або приладжувати чужі драматичні твори для сценічних потреб. Так повстала найбільша частина його „Малоросійського театра“, ріжні перерібки з Гоголя, Оржешкової, Шабельської, Крашевського, так повстали також сценічні адаптації творів Нечуя-Левіцького, Олени Пчілки, Александрова, Мирного, і разом із ними причини до ріжних непорозумінь із живими укр. авторами та причини до зачіпок та нападів на д. Старицького з боку чужих та ворожих українству людей в роді Александровського. Послухаймо, що про сю дразливу справу пише пані Людмила Старицька-Черняхівська!

„До речі тут буде сказати кілька слів про „перерібки“ батькові. Так часто кидали йому докори, навіщо він це робив, але от на суді нашому з Грінченком підняло ся це питання і д. Комаров навмисно розпочав його, щоб виявити, що батькові перерібки були в свій час конечно потрібними для розвою українського театру. Як звісно, від 1876 р. аж до останніх часів (років зо три помічають ся деякі полегкості з боку цензури) цензура заборонювала майже всі речі для сцени (найгірші часи випали між 80 і 90 роками), так що тільки випадково пропускала деякі пєси. А разом з тим деякі автори, як ось напр. Карпенко-Карий, дозволяли грати свої пєси тільки своїй трупі. Що було робити? Де було брати нових пєс? Як можна було годувати публіку одним і тим самим невеличким репертуаром, який уже надокучив усім? Через те й довелося користувати ся тільки з тих пєс, які вже тим або иньшим робом перескочили цензуру, а таких пєс було дозволено три: „На

Кожум'яках" Левіцького, „Сьвітова рі" Олени Пчілки і „Перемудрив" Мирного. Але на жаль усі ті пєси, дуже цінні з боку літературного, з боку сценічного мали стільки хиб, що виставляти їх, не вважаючи на гостру потребу, було цілком неможливо. Через те то батько й удав ся до авторів, чи не бажали-б вони, щоб він переробив їх пєси і зробив їх можливими для сцени? Од авторів він одержав листи не тільки з дозволом, але навіть із проханням зробити се і з повною згодою на всі одміни, які він уважатиме потрібними.

„Тяжкий скрут і неможлива боротьба з цензурою доводили до того, що письменники одшукували серед „списковъ безусловно разрѣшенныхъ къ представленію пьесъ" які небудь старі пєси і під тими заголовками виставляли свої пєси, звичайно, підігнавши їх трохи хоч до дієвих людей одшуканої дозволеної пєси. Памятаю, була одшукана якась „Малороссійская драма въ V дѣйствіяхъ „Василь и Галя“, соч. Бондаренка“. Од сієї драми лишилась тільки одна картка з реєстром дієвих осіб, більше нічого. Що се була за драма, який се був невідомий нікому автор її — ніхто не знав, але драма була „безумовно разрѣшена къ представленію“ і тим то зробила велику послугу. Кільки заборонених драм перейшло все під сією назвою „Василь і Галя"! Звичайно, цензура заборонює пєсу. Що робити? Так і залишити її на віки? Шкода. Хиба охрестити героя Василем, а героїню Галею, тай пустити поклавшись на ласку божу, в сьвіт нового „Василя та Галю" — Бондаренка. Тепер уже більша частина тих пєс, що колись заборонювались, дозволена цензурою і вони йдуть під своїми заголовками, але в деяких усе таки лишились назви героїв Василь та Галя, — тим то мабуть серед укр. репертуару такі розповсюжені сі два ймення“.

Отсі інтересні спомини д. Старицької Черняхівської нехай заступлять місце детальної характеристики драматичних писань д. Старицького, а спеціяльно тих, що були породжені його становищем директора й антрепренера драматичної трупи. Для історика укр. літератури ті твори, зібрані д. Старицьким у двотомовій збірці п. з. „Малороссійскій театръ, Москва 1890 — 1894“ будуть мати вагтість не стільки своїм змістом, скільки радше як документи певної фази в розвою укр. сценічної штуки, як зразки того невисокого смаку, якому мусів служити наш автор, та що найбільше як образці тої драматичної технїки, якою він силкував ся закрити хибі властивої драматичної творчости.

Окремого розбору заслуговували-б історичні драми д. Старицького „Богдан Хмельницький“, „Оборона Буші“ і „Остання ніч“. Ті драми, писані віршами в часі, коли д. Старицький покинув театральне антрепренерство, виявляють поворот його від сценічного ремесла до щиро-артистичної творчості. Особливо помітна тут із погляду на свою композицію драма „Остання ніч“. Усі три драми вже своєю віршовою формою показують, що автор задав собі над ними більше праці і старався вложити в них більше своєї душі, ніж у твори писані просто для потреб сцени. Та я не буду вдавати ся в їх розбір; може коли нагодиться на се відповідніша хвиля. Тут тільки зазначу, що як би хто й не високо ставив ті твори, то в історії українського театру вони (особливо Богдан Хмельницький) мають своє визначне місце головне за для тої боротьби з цензурою, яку мусіла за них видержати укр. сцена. Довгі роки цензура, держачи ся утертого шаблону, що все українське може бути лише мужицьке, не пускала на сцену ані укр. драми з життя інтелігенції, ані костюмових драм із укр. історії. „Богдан Хмельницький“ д. Старицького був мабуть чи не першою укр. історичною драмою, якій удалось вибороти доступ на сцену. Він мав не малий успіх, а се факт немаловажний, коли мати на увазі тої горячий подих українського патріотизму, яким пронята драма.

Іван Франко.

(Конець буде).

Михайло П. Старицький.

VII.

Розбираючи ліричну поезію М. Старицького ми зазначили вже брак у ній чисто особистих, суб'єктивних нот. Лірика нашого автора, се переважно рефлексії на сучасні, суспільні, політичні та загально-етичні теми. Те саме треба сказати й про його драми. Не лише „Не судилось“ обертається на соціально етичним ґрунті; соціальні й етичні конфлікти малює автор залюбки також у своїх історичних драмах. Се велить нам догадувати ся, що й загалом натура д. Старицького тягла до діяльного, соціально-політичного, громадського життя. Се не один із тих затоплених у собі, хоровитих поетів-візіонерів, відвернених від дійсного життя й його потреб, не один із невтомних дебатерів та дискусіоністів, що за розбиранням широких абстрактних питань можуть згорнувши руки просиджувати роками на однім місці, і доконуючи широких та глибоких революцій на словах, не здібні тай не охочі й до найменшого кроку в практичному житті. М. Старицький — натура здорова, кремезна, богата фізичною й духовою силою, охоча до громадської діяльності; треба лише пожалкувати, що нещасні російські відносини не дали їй тій силі відповідного поля — крім антрепрізи укр. театру.

Та й так оглядови громадської діяльності д. Старицького мусить бути присвячена окрема сторінка в отсій характеристиці, коли вона не має лишити ся неповною і коли в загалі ми хочемо зрозуміти появу М. Старицького на тлі часу й обставин, тай ту завязату ворожнечу, якою з давна окружене його імя в сферах ворожих українству.

Ми вже згадали про видне становище, яке займав д. Старицький серед київської української громади 70-их років. При-

святити свої сили українській поезії він в разі кинувся був на видавниче поле, друкуючи своїм коштом свої перші перерібки, як ось „Різдвяну ніч“, „Байки Андерзена“, „Сербські думи“. Певна річ, друкував він ці книжки без думки про зиск, без наміру — зробити ся фаховим видавцем українських книжок, але дуже можливо, що коли-б ділу дано було йти далі природним ходом, коли-б українська книжка могла була здобувати собі доступ та популярність по містах і селах України, Старицький був би на тім полі знайшов собі терен діяльності і певно зумів би був і тут поведичати ся такимиж гарними або ще й кращими результатами, як при організації укр. театру. Указ 1876 р. розбив ті почини, розбив власне ті дві основи, на яких перш усього могла оперти ся рентовна видавнича діяльність у російській Україні: заборонив популярні видавництва і переклади з чужих мов на українську. Що до сеї другої точки, то вона неначе просто вимірена була на Старицького, який тоді дав уже пізнати себе як талановитий перекладач Некрасова, Лермонтова, Крилова Андерзена та сербського народнього епоса. Але й тут Старицький не зложив оружя; навпаки, своїм прикладом найкраще показав нестійність та фіктивність варварського указу і дав землякам доказ, що при відповідних заходах той указ не в одній точці можна обійти або по просту знехтувати. І так він 1881 р. допомагає Кониському видати першу після указу українську літературну збірку „Луна“, і видає свою власну збірку „З давняго зшитку“, де наперекір указови поміщено головню переклади поезій Байрона, Гайного, Міцкевича, Сирокомлі та сербських пісень. В 1882 р. він видає окремою книжкою свій переклад Шекспірового „Гамлета“, а 1883 другий том „З давняго зшитку“, де знов найбільше місця займають переклади на українську мову, і то — horrendum! — із російських поетів. Та далеко важнішим ділом від усіх тих видань було опубліковане 1883 р. поважного альманаха „Рада“, зредагованого і виданого Старицьким. Серед багатого змісту сеї збірки досить буде назвати два твори першорядної стійности, драму Старицького „Не судилось“ і повість Мирного „Повія“, щоб зрозуміти значінє сеї збірки для піднесеня духа серед тогочасної української громади. Се був мов перший весняний грім по довгих місяцях морозів, слоти та занепаду. Дуже важна була в тій збірці перша проба української бібліографії, зладжена М. Комарем; вона у-перве дала змогу своїм і чужим наглядно прослідити повільний зріст, ступневе ширшанє та упаданє українського письмен-

ства в Росії в XIX віці. Отсей перший том „Ради“ дає нам найкраще свідощтво про те, що д. Старицький міг би був зробити ся дуже добрим редактором і видавцем, коли-б були дозволили обставини і коли-б його сили й матеріальні засоби не був з'абсорбував театр. Виданий 1884 р. другий том „Ради“ стоїть уже значно нижше; д. Старицький уже тоді був антрепренером театру і в „Раду“ не міг вложити стілько праці та заходу, що в т. I; здаєть ся, що й загалом редакцію сього тома провадив хтось иньший.

Хоч і яку велику заслугу поклав Старицький коло здвигнення укр. театру і коло поставлення першої укр. трупи на висоті зірцевої трупи, то все таки в інтересі укр. письменства й укр. видавництва у Росії приходить ся дуже жалувати, що завдяки театрови він перервав свою видавничу діяльність, так гарно розпочату в 80-их роках. Можливо, що знеохотила його до дальших кроків інерція иньших земляків, із яких ніхто не мав охоти йти за його прикладом, тай сама марудність боротьби з цензурою. „Вам в Галичині — пише з сього приводу пані Людмила Старицька-Черняхівська — трудно збагнути навіть, скільки то треба ужити заходів, аби видати у нас хоч яку небудь найменшу книжку українську. При кожному такому заході треба вперше переправитись через найстрашніший поріг-ненаситець — цензуру нашу. На той час після заборони 76 року поріг цей був страшенно неприступний і не можна було-б жадній укр. книжці виплисти в широке море людськості, коли б... коли-б не лоцмани, які, як відомо, вміють проводити байдаки і через ненаситець. Ці лоцмани у нас — гроші. І слава Богу, що єсть хоч такі лоцмани, а то не можна було-б уже нічого і вдіяти. От і тоді, не вважаючи на такі суворі часи, можна було дещо видати. Був такий собі в Києві цензор — назва не має нічого до річи, — коли хто хотів, аби книжка його була дозволена, то йому треба було замість закладки покласти у свій вшиток сторубльовий папірець — і справа кінчилась обопільним задоволенням. Таким робом проскакували й татові видання, сунеречні літері заборони“.

І пізнійше, будши одним із „корифеїв укр. театру“ д. Старицький не обмежав ся самою театральною технікою та достачуванням штук для репертуару, але силкував ся нераз поставити театральне діло на ширшу, громадську основу. До таких проб належить плян — вивести укр. театр із рамок спеціально-українських на ширше поле.

„Коли утиски до укр. театру — пише д. Людмила Старицька-Черняхівська — досягли свого кульмінаційного пункту, між головними діячами української сцени повстала думка (здається, перша ініціатива належить тут д. Карпенку-Карому) послати свого делегата в Галичину і взагалі у всі славянські закордонні землі, щоб позбирати новини їх репертуару, а головне, щоб довідатись, чи можливо виїхати туди нашим трупам, які умовини, скільки виносять театральні збори і т. и. Делегатом обрали батька і він мав уже виїздити, але деякі виднійші артисти повстали проти сеї думки і справа розбила ся“. Скільки пригадую, листові запити про се дістали у Львові деякі виднійші люди, зацікавлені театром, і навіть вели ся вже переговори з дирекцією польського львівського театру, яка й згоджувала ся відступити на кілька вистав театральну салью, та обрахунки сподіваних доходів не могли вдоволити Українців. Загалом треба сказати, що театр у Галичині, ані у Русинів ані у Поляків, не займає такого видного місця в громадським і національним життю, не є такою першорядною духовою потребою, як у Росії, де для інтелігенції заперті майже всі нинішні поля прилюдної духової діяльності крім урядової служби та журналістики. Те саме треба сказати не лише про менші славянські народности, як Словаків, Словінців, Хорватів, але навіть про Чехів, що хоч мають у Празі прегарний власний театр, та про те ані репертуаром, ані музикою, ані грою артистів (говорю про власний, національний репертуар і про такуж музику) не могли-б заімпонувати Українцям. Для того ми у Львові тоді, одержавши від д. Старицького запити що до артистичного турне укр. трупи по Галичині, вважали сеї план фантастичним, на скільки би ходило про дохід, навіть мінімальний для покриття коштів такого турне, хоча з другого боку ми дуже добре розуміли національне й артистичне значіння проїздки наших „майнінгенців“ для вироблення серед нашої публіки смаку до добрих укр. драм і до порядних вистав. Ну, та для поняття „майнінгенців“ потрібно двох річий — майнінгенського театру з добірним персоналом та репертуаром, і майнінгенського князя з туго напханою кишенею, який би не зражував ся дефіцитами і дбав лише про артистичний та національний бік підприємства. Розуміється, що і в однім і в другім погляді у нас іще великі манка і для того всі плани артистичних турне укр. труп на захід по за межі укр. людности та більших укр. колоній (прим. Краків) довго ще лишать ся фантастичними, не рентовними планами.

Видну роль відіграв д. Старицький на першій всеросійській з'їзді діячів сцени в Москві 1897 р., причинивши ся своїм рефератом, своїми промовами й внесеньми до в'яснення характеру й задач української сцени та до в'єднання їй поважного становища супроти російського театру. У нас були вправді в тім часі звістки про той з'їзд та про внесення д. Старицького, але тепер ми можемо подати про все те докладніші звістки на основі офіційного протоколу, виданого двотомовою книгою п з. „Труды перваго съѣзда сценическихъ дѣятелей“, Москва 1900. Про український театр і його потреби на з'їзді була мова нераз і з різних приводів. І так д 15 марта іменем Чернигівської міської ради виголосив реферат д. Кремльов. Підносячи потребу театральних вистав він зазначив, що такі невеличкі міста, як Чернигів, не в силі удержати в себе власний постійний театр і для того урядова субвенція на потреби театру для них була би далеко потрібніша, ніж для більших і багатших міст. Надто ще — мовив референт — український театр не може правильно розвивати ся задля всяких можливих утисків: укр. репертуар обмежений на штуки з сучасного, місцевого сільського побуту, а драми історичні та перекладані не мають доступу на укр. сцену. Надто вимагають, щоб рівночасно з українською штукою ставлено й російську, значить, приходиться вдержувати по дві трупи, а се вимагає таких доходів, яких театр не може дати. Значить, управа просить, щоб з'їзд ухвалив відповідну петицію для заради сим недогодам.

Детальніше про сумне положення укр. театру говорив реферат групи чернигівських Українців із д-кою М. К. Заньковецькою на чолі. Сей реферат, прочитаний д. Бровичем, в'яснює ті „спеціальні обмеження“, що встановлені для укр. театру, про які згадав делегат міської управи Чернигова. Клубок чернигівських інтелігентів, признаючи педагогічне значіння театру, висловлює певність, що се значіння збільшить ся, коли будуть усунені ті загальні стіснення, якими обмежена сцена, а по перед усього цензура; ще більше буде значіння театру, коли він і репертуаром, і мовою, і цінами місць буде вповні доступний простому народови. Що-ж до укр. театру, то тут треба усунути ті обмеження, які доси путають його.

Д. Старицький, доповняючи уваги висловлені в двох попередніх рефератах, у просторім виводі доказував, що заборона й стіснення української мови, укр. народньої драми та педагогіки опирають ся на зовсім хибних принципах. До того-ж вони шкідливі

для всієї Росії, причиняючи народови і матеріальні й духово-моральні шкоди, не виправдані ані державними потребами ані висшою справедливістю. Д. Старицький просить з'їзд ходатайствувати про скасування заборони української мови й стіснень української нар. драми, щоб укр. слово могло висловити свою правду і внести її в спільну скарбівню людського духа.

Спеціалізуючи висновки попередніх рефератів поставив реферат д. Іллі Шрага ось які постуляти: „З'їзд ухвалить домагати ся в кого належить :

а) піддання українських пєс цензурі на таких самих умовах, що й драматичні твори писані на иньших мовах;

б) скасування заборони видавати і виставляти на сцені пєси на укр. мові перекладані, історичні та з життя інтелігенції;

в) допустити й укр. пєси до реєстру пєс дозволених для людогового театру;

г) вчинити дозвіл на укр. вистави залежним від загальних постанов і скасувати дотеперішні обмеження що до дозволу таких вистав.

У другім томі „Трудовъ“ на стр. 260—263 надруковано реферат д. Старицького в повній основі. Виймаємо з нього деякі характерні уступи :

„Старанє про піднесенє значіня театру, про поліпшенє його репертуару, про більшу доступність для широкої маси здорових і артистично виповнених вистав, отсе головне завданє з'їзду. Воно й повинно бути дороге кождому, кому дорога наша рідна штука, хто бажає підняти високо просьвітний сьвітлич сцени. Але старанє про здобутє для сцени кращих умовин розвою набирає в двоє більшого значіня, коли зважимо, що для простого, сїрого люду сцена — се зрозуміла, жива, ілюстрована книжка, висша школа просьвіти.

„Тимчасом українська сцена, поперед усього народня, хоч і стрічає горяче співчутє у всіх верствах суспільности нашої просторої вітчизни, терпить без причини та незаслужено й доси від підозрінь та неприхильности адміністрації й цензури і задля того крім загальних причин, що підкопують значіне театру у всій Росії, вона має ще свої окремі болячки та напасти, що дусять її і змагають ся довести до загибелі. Покликана до життя указом Його Імп.

Величества царя Олександра III *) укр. сцена зараз-же другого року по своїм народженню підпала переслідуваням. Урядові циркуляри почали в обмежуючій та навпачній дусі толкувати царську волю“.

Далі референт викладає сумну одиссею укр. труп, яким забороняло ся грати в Києві, Одесі, Харькові, далі загалом в українських містах, яких власти гонили з місця на місце, скоро тільки вони мали успіх, яким унеможливлено існування через примус — давати одного вечера стільки саме актів російської штуки, що й української або давати українську штуку наперед, а російську потім, або навпаки і т. д. А розповівши всі перипетії того знущання і боротьбу з ним українських артистів і постепенне завойовування укр. театрови більшої пошани та людяного поводження, переходить до другої болячки.

„В міру, як ослабали оті переслідування, заострювали ся труднощі з боку цензури, що в остатніх роках виявила нетаке намагання задусити українську драму. В р. 1889 цензура почала заборонювати вистави не лише драм із життя інтелігенції, але і з купецького а далі й з міщанського побуту, коли тільки в них фігурував сурдут. Не досить того: штуки вперед дозволені були усунені з репертуару розпорядженєм цензури (прим. Кропивницького „Доки сонце зійде“ і „Глитай“). Слідом за сим почали безумовно заборонювати до вистави драми історичні та побутові з минувшини. Мені прим. заборонено „не за напрям ані за зміст“ — як був ласкав вияснити мені особисто давнійший д. начальник „Управління по дѣламъ печати“, але виключно лише за мову драми „Богдан Хмельницький“ і „Розбите серце“, д. Кропивницькому з тої самої причини заборонено „Титарівну“, д. Карому драми „Роман Волох“, „Сербин“, „Що було, те мохом поросло“, д. Кониському драму „Ольга Носачівна“ і комедию „Порвалась нитка“.

Та рівночасно з сею поголовною забороною декэму дозволявано між иньшим і історичні драми і пєси з інтелігентного життя, але лише такі, яких ніхто не важив ся виставити на сцені. А висше названим авторам заборонювано навіть і побутові драми, скоро лише вони були написані на мотиви яких будь чи то російських чи заграничних творів, або коли мали хоч тїнь літературної стійности. Такими самовільними й нічим не оправданими

*) Було-б дуже интересно опублікувати той указ у повнім тексті!

утисками стіснено горізонт українського письменника до хутора, до хати, ба, і в ній іще не позволено йому живописувати громадських боків народного життя, а допущено лише малювати любовні та родинні радощі та гризоти. Наслідком сього репертуар укр. сцени зробився одностайним та нудким, тай сама вона засуджена на голодну смерть. Та й се ще не все: ані одна песа з укр. репертуару не допущена в реєстр вистав дозволених для народа.

„З уваги — кінчив свій реферат д. Старицький, — що цензурні притиски основують ся не на законі, а на гідних жалю нересудах, я надіюсь, що сьвітлий з'їзд прихилить ся зі співчутєм до сеї заяви і візьме на себе можливе хлопотанє про скасування обмежень, що дусять укр. слово і сцену і про включенє її репертуару в програму для народних вистав, і через се дасть місцевим письменникам хоч деяку змогу приложити свою працю до розвою народного театру. Нехай до нас прикладають і найострійші закони, щоб лише не дусила нас самоволя на-строю“.

Сей реферат прийнятий був на з'їзді гучними оплесками, а його зміст, опублікований у газетах, широко по Росії розніс відомість про те, яка сумна практика криє ся за блискучими кулісами укр. театру. Як звісно, з'їзд наслідком усіх тих промов та виводів Українців одноголосно прийняв ухвалу (Труды т. I, стор. 218—219): „По вопросу о развитии Малороссийскаго театра: 1) ходатайствовать о подчинении малорусскихъ спектаклей общимъ правиламъ и объ отмѣнѣ существующихъ нынѣ ограниченій въ разрѣшеніи этихъ спектаклей; 2) ходатайствовать о подчинении малорусскихъ пьесъ цензурѣ на одинаковыхъ условіяхъ съ драматическими произведеніями написанными на русскомъ языкѣ; 3) ходатайствовать о включеніи малорусскихъ пьесъ въ списокъ разрѣшенныхъ для народнаго театра“.

Наслідком отсих ухвал і заходів з'їзду були значні пільги для театру, в тім числі й для українського в Росії. Правда, ніяких давнійших заборон та розпоряджень не скасовано, бо в Росії нема того звичаю; там, де закони не є впливом народньої волі, а тільки індивідуальної постанови зміна, законодавчої одиниці або її вподобання значить те саме, що й зміна закона. В Росії формально обовязують іще й доси закони та розпорядження з часів Петра Великого та Катерини II; формально вони не відкликані, але фактично забувають ся. Зовсім, як у Щедрина, де губернатор питає

свого секретаря: „Чи єсть у нас такий закон?“ а сей без запинки відповідає: „Быль да забыть“. Оттак від часу до часу забувають ся й драконські укази з 1876 й пізнійші анти-українські циркуляри; оттак по театральнім з'їзді 1897 р. забуто на якийсь час і притиски супроти укр. театру. Наш Літ. Наук. Вістник потував пильно і появи на сцені драм із укр. історії (Богдана Хмельницького Старицького, Сави Чалого Карпенка), і появи кращих укр. драм на народніх та аматорських сценах. В останніх часах починаєть ся знов реакція; пострах, який кинули на урядових помпадурів селянські розрухи та українські проклямації, їх безсильна злоба силкуєть ся відістити на легальній укр. книжці та на укр. сцені. Остання книжка „Кіевской Старини“ подає звістку (див нашу Хроніку в отсій книжці), в якої можна доміркувати ся, що деякі урядовці знов раді вигнати укр. драму з репертуару народніх вистав.

А на д. Старицького, як уже було згадано, його смілий і патріотичний виступ на театральнім з'їзді стягнув завзяту ворожнечу темних духів у роді д. Александровського, що змусила його до довголітньої боротьби за свою честь.

VIII.

Пора кінчити отсей нарис. Я бажав би на закінченє сказати ще кілька слів на тему, яка у нас майже нерозривно звязана з іменем д. Старицького, про т. зв. кованє слів.

З давен давна привикли дорікати д. Старицькому кованєм нових укр. слів або бодай замишуванєм до незвичайних, рідких слів, або вживанєм деяких слів не в тім значіню, яке вони мають звичайно. Розпочав сей хор, здаєть ся, ще пок. Костомарів, за ним пішли й иньші українські й галицькі критики, а російським журналістам тільки того й треба було. Вони залюбки, як то кажуть, узяли на язики д. Старицького і де сам текст його писань не давав підстави до клин, там вони придумували зі свого власного концепту карикатурні реченя й слова, приписували їх д. Старицькому і давай тоді, як мовляв Федькович, „острити на нїм свої свинцкі рила“. І так на карб д. Старицького придумано, буцім то в його перекладі Гамлета славний Гамлетів монолог починаєть ся словами: „Бути чи не бути, ось закавика“. Мало сказати, що сеї фрази у д. Старицького нема; треба додати, що „закавика“ зовсім не уковане д. Старицьким і не українське, а давно звісне москов-

ське. Та про те воно довгі роки гуляло по фейлетонах та статях україножерних органів, визискувалось для осьмішеня українства в очах недодумків, поки д. Старицький процесом не змусив одного з таких журналістів у „Кіевлянинѣ“ сконстатувати брехливість сеї видумки і сям хоч троха не заткав рота дотепним не по розуму сьміхунам.

Як у загалі отся стаття не має на меті подавати апологію д. Старицького, якої зрештою він і не потребує, а тільки в'яснити дійсний характер його праці та вказати її значінє в розвою нашої літератури, так і в справі язиковій я не думаю у всіх пунктах боронити його. Справді, його мова не всюди взірцева, хоча треба сказати, що загалом вона чиста, сильна і плястична. Я висше навів один його куплет, де попадають ся аж два незручно вложені слова, але другого подібного куплета я, здаєть ся, не міг би навести в його поезий. Можливо, що пошукавши можна би ще набрати в десяток нещасливих слів, неологізмів або незручних фраз у всій масі його писань. Але не забуваймо, що писаня Старицького — плоди перехідної доби, коли українському слову приходилось здобувати нові поля невідомих доси понять! І візьмім иньших тогочасних укр. письменників та порівняймо, хто з них володів на стілько богатою мовою і на стілько широким кругом понять,—а тільки тоді можна буде запитувати: хто з них більше боров ся з мовою, насилував її або розширював її рами? Не забуваймо, що на ковані слова, провінціялізми та неологізми д. Старицького нарікають звичайно ті, які або раді би звизити обсяг укр. письменства до рамок „домашняго обыхода“ і яким укр. мова видаєть ся а ргіогі непридатною для вислову інтелігентних думок і відносин — до таких, на жаль, належав і пок. Костомарів, — або-ж се мимрять люди, які хвилю перед тим або хвилю по тім без церемонії будуть доказувати бідність та некультурність української мови, брак у ній найпростійших слів і термінів для культурної потреби і т. н.

Не буду входити в деталі, бо студия над язиком д. Старицького вимагала-б більше часу й місця. Та редагуючи до друку Кулішів переклад „Гамлета“ я мав нагоду детально порівнювати сей переклад із перекладом Старицького і переконав ся, як мало там власне неологізмів та кованих слів, і як багато слів, що 1882 р. разили читачів та критиків д. Старицького, сьогодні війшли в загальне уживанє і не разять нікого. Чи д. Старицький

щасливо утворив їх, чи вони були щиро-народні а лише незвісні критикам, — досить, що з часом вони здобули собі право горожанства. Оттак буде певно з найбільшою частиною тих ніби то „новоукованих“ слів. Пригадаймо лише, яку купу ніби то кованих слів вичислив д. Флоринський у докір Наук. Тов. ім. Шевченка — і який ефект викликав сим докором? Не иньший, як тільки potwierdжене Гайневого віршика:

Doch seine grosse Ignoranz
Hat er sich selbst erworben.

Зрештою всім тим добродіям, що такі прудкі до осуджування язикових помилок та новинок у письменників, я рад би пригадати ось які загальні уваги. Найцінніше і найкраще в кождім чоловіці, а тим більше в письменнику, се його індивідуальність, його духове обличчя зо всіми його окремими прикметами. Чим більше таких прикмет, чим вони характерніші та гармонійніші, тим багатша, сильніша й симпатичніша індивідуальність людини, зглядно письменника. До таких прикмет, що відповідають складови душі письменника, належить і мова. Здаєть ся, мова, се щось спільне нам усім, а про те нема сумніву, що як кожда дитина в перших роках виробляє собі свій окремий жаргон, так і кождий письменник, особливо талановитий, виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова. Письменник, у кого нема своєї індивідуально забарвленої мови, — слабкий письменник, він пише безбарвно, мляво і не може числити на довшу, тривку популярність.

Підладити ся комусь иньшому під мову другого письменника дуже трудно, хиба що вона надаєть ся до пародіювання. Вся Україна вже звиш 40 літ читає Шевченкового „Кобзаря“ та „Народні оповідання“ Марка Вовчка, а про те не було ще у нас такого, хто-б писав вірші такі як писав Шевченко або хто-б підхопив секрет незрівняної жельодийности прози Марка Вовчка. Критикувати мову таких письменників із виробленою духовою фізіономією — а до таких без сумніву належить і Старицький, — се на мене робить таке вражінє, як коли би хтось критикував мій ніс, моє волосє, мої вуси. Звісно, і у найліпших письменників можуть бути язикові помилки, недогляди, але вони звичайно такі нешкідливі! Навіть їх язикові дивацтва щезають супроти богатства гарних та щасливих

висловів. А добродіям критикам, заким візьмуть ся витикати такі
язикові блуди, завше слід би приступати до діла тямуючи гарні
слова польського граматика: „Nikt się prawdziwie tem poszczycić
nie może, żeby cały swój umiał język“. А як же то часто кри-
тикований автор уміє його більше і вже силою свого пись-
менницького ремесла більше вправний у його вживаню, ніж
критик !

Іван Франко.

